

РОЗДІЛ VII. ХАРАКТЕРИСТИКА КОРУПЦІЇ В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

7.1. Проблеми визначення корупції в зарубіжній науковій та експертній думці

П ричини та наслідки корупції, а також способи боротьби з корупцією – це питання, які протягом останніх десятиліть були в центрі національного та міжнародного порядку денного політиків та інших діячів¹⁹⁰. До того ж різні історично впливові мислителі, автори академічних перлин наукової думки, зокрема Платон («Держава»), Арістотель («Політика»), Макіавеллі («Discourses»)¹⁹¹, Гоббс («Левіафан») і Монтеск'є («Про дух законів»), займалися дослідженням, зокрема, політичної корупції, хоча й у дещо загальних рисах¹⁹². Для цих істориків і теоретиків держави й права корупція значною мірою полягала в тому, що правителі керували на службі заради індивідуальних або колективних – чи інших політичних – власних інтересів, а не заради загального блага й відповідно до закону або принаймні відповідно до законодавчо закріплених моральних принципів. Вони також наголошували на важливості чеснот, де розумілося, що відповідні чесноти для правителів можуть дещо відрізнятися від відповідних чеснот для

¹⁹⁰ Heidenheimer, Arnold J. and Michael Johnston (eds.), 2002, *Political Corruption: Concepts and Contexts*, third edition, London: Transaction Publishers; Heywood, Paul (ed.), 2018, *Routledge Handbook of Political Corruption*, London: Routledge.

¹⁹¹ Machiavelli, Niccolò, 1517, *Discourses on Livy* (*Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*). https://archive.org/details/bub_gb_rHkpi6PQ71QC

¹⁹² Sparling, Robert, 2019, *Political Corruption*, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press; Blau, Adrian, 2009, "Hobbes on Corruption", *History of Political Thought*, 30(4): 596–616.

громадян. Зокрема, Макіавеллі стверджував, що правителям, можливо, доведеться працювати «брудними руками» і розвивати якості, такі як жорстокість, несумісні із загальноприйнятою мораллю, так зване локальне зло заради суспільного блага¹⁹³. І Платон сумнівався в тому, що більшість людей взагалі здатна володіти необхідними моральними та інтелектуальними чеснотами, необхідними для того, щоб відігравати важливу роль у політичних інститутах; звідси його відмова від демократії на користь правління філософів-царів.

На сучасному етапі одна з проблем визначення корупції, безсумнівно, є лінгвістичною. З одного боку, це пов'язано з тим, як термін «корупція» використовується в публічному дискурсі. Зараз цей термін часто використовується як палиця, за допомогою якої можна бити політичних опонентів, і часто він виглядає скоріше як термін для зловживань, ніж як заява, що має під собою будь-які реальні підстави. Дійсно, бувають моменти, коли здається нормальним називати корумпованим майже все, що вам не подобається. Незалежно від того, чи це Дональд Трамп, який заявляє, що Гіллари Клінтон, можливо, «найкорумпованіша людина за всю історію», яка балотувалася на пост президента, чи таблоїдні газети, які скаржаться на «корумпованість політичного класу», ми перебуваємо в небезпеці перетворення цього терміна на порожню коробку, в яку можна просто покласти речі, які ви не схвалюєте¹⁹⁴. Річ не в тому, що немає процесів (або насправді політиків), які заслуговують на те, щоб їх називали корумпованими. Проблематичним є швидше зовні нерозбірливий характер використання цього терміна, а також готовність стигматизувати, клеймити корупцією тих, хто не подобається.

Друга частина лінгвістичної проблеми пов'язана з тим, що цей термін існує в багатьох мовах, але нюанси, які формують і формулюють його точне значення, значно відрізняються. Будь-яка спроба проаналізувати концепцію корупції «... зіткнеться з тим фактом, що в англійській та інших мовах слово «корупція» має історію з абсолютно різними значеннями та конотаціями»¹⁹⁵. Мандаринською мовою,

¹⁹³ Walzer M., 1973. "Political Action: The Problem of Dirty Hands", *Philosophy and Public Affairs*, 2 (2): 160–180. <https://www.ias.edu/sites/default/files/sss/pdfs/Walzer/Political-action.pdf>

¹⁹⁴ Gambino L., 2016. "Trump: Hillary Clinton may be 'most corrupt person ever' to run for president". *The Guardian*, 22 June. <https://www.theguardian.com/us-news/2016/jun/22/donald-trump-hillary-clinton-corrupt-person-president>

¹⁹⁵ Heidenheimer, Arnold J. (ed.) (1970). *Political Corruption: Readings In Comparative Analysis*, New York: Holt Rinehart. <https://archive.org/details/politicalcorrupt0000heid>

наприклад, можна говорити про *фубай* («корупція»), а також про *вубі* («шахрайство»), *уй лу* («хабарництво») і *гуан сі* («стосунки»). *Гуан сі*, наприклад, може бути нічим іншим, як мережею друзів і знайомих, або це може бути щось складніше, що допомагає вам обходити проблеми та виклики, коли це потрібно, найочевидніший спосіб зробити це – обмін подарунками. Однак початок активної антикорупційної кампанії президента Китаю Сі Цзіньпіна значно змінив динаміку дарування подарунків у країні. Подарунки мали бути досить вагомими, щоб висловити вдячність, але не настільки показними, щоб привернути увагу членів антикорупційних органів Комуністичної партії¹⁹⁶. Отже, є різні виміри поняттєвого визначення корупції. По суті, існує чотири типи сучасного визначення:

1. Які ґрунтуються на правовому розумінні корупції.
2. Зосереджені навколо зловживання довіреною владою (*entrusted power*, англ.).
3. Передбачають оборудки бізнесу.
4. Відносно новий набір концептуальних наративів, що розвиваються, висунутих тими, хто аналізує те, що називають дещо парадоксально «*легалізованою корупцією*» (*legal corruption*)¹⁹⁷, зокрема в контексті Панамських документів щодо статків, які були оформлені на легальних рахунках в офшорних юрисдикціях, чи, наприклад, при отриманні розкішних подарунків, зв'язок яких зі зловживаннями посадовими обов'язками Боба Макдоннела, колишнього губернатора штату Вірджинія, не були доведені¹⁹⁸. Визначення, які посилаються на право як відправну точку, починаються, як не дивно, з правової бази держави. Якщо вчиняється діяння, яке порушує закон, спрямований на боротьбу з корупцією, то діяння, про яке йде мова, розуміється як акт корупції, корупційне правопорушення. З іншого боку, якщо діяння – незалежно

¹⁹⁶ Nie, D., Lämsä, A.M. The Leader–Member Exchange Theory in the Chinese Context and the Ethical Challenge of Guanxi. *Journal of Business Ethics*, 128, 851–861 (2015). https://www.researchgate.net/publication/259634294_The_Leader-Member_Exchange_Theory_in_the_Chinese_Context_and_the_Ethical_Challenge_of_Guanxi

¹⁹⁷ Nathan Capone. “The Panama Papers and the risk of defamation and breach of confidence”. *Fieldfisher*, 07–04–2016. <https://www.fieldfisher.com/en/services/dispute-resolution/defamation-and-privacy/defamation-blog/the-panama-papers-and-the-risk-of-defamation-and-breach-of-confidence>

¹⁹⁸ Khadija Lalani, *McDonnell v. United States: Legalized Corruption and the Need For Statutory Reform*. *Northwestern University Law Review*, Vol. 113, 2018, pp. 29–51. https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1263&context=nulr_online

від того, наскільки сумнівним з моральної точки зору воно є, – є законним, то його за визначенням не можна розуміти як корупційне, воно залишається формально легалізованим законами юрисдикції їх вчинення. Отже, «*nullum crimen sine lege*» – немає злочину без вказівки на це в законі, адже тільки закон про кримінальну відповідальність визначає, яке суспільно небезпечне діяння є злочином. Не кожен злочин є корупційним діянням, так само як не кожен корупційний акт є злочином. Наприклад, антикорупційна правова інфраструктура Великої Британії протягом XX століття складалася з трьох актів: Закон про корупційні дії державних осіб 1889 року (the Public Bodies Corrupt Practices Act 1889), Закон про запобігання корупції 1906 року (the Prevention of Corruption Act 1906) та Закон про запобігання корупції 1916 року (the Prevention of Corruption Act 1916). Закон про безпеку, боротьбу з тероризмом і злочинністю 2001 року (the Anti-terrorism, Crime and Security Act 2001) на початках додав ще більше глибини цьому питанню, включивши низку пунктів про корупцію за кордоном. Однак існувала низка інших актів, які начебто мали на меті робити інші речі, але також мали корупційний елемент. Закон про почесні (запобігання зловживанням) 1925 року (the Honours (Prevention of Abuses) Act 1925) є, мабуть, найяскравішим прикладом. Цей нормативний акт мало що зробив, щоб прояснити, що саме таке корупція і в чому полягає різниця між злочинною та корупційною поведінкою з точки зору суспільної моралі.

У США є своя юридична практика визначення корупції як злочину, традиційно побудована на прецедентному праві. У цьому контексті показовою є справа Губернатора штату Вірджинія Роберта (Боба) Макдоннелла¹⁹⁹. У 2016 році Макдоннеллу був скасований Верховним судом обвинувальний вирок нижчих інстанцій, якими він був визнаний винним у вчиненні корупційного кримінального правопорушення. Верховний суд виносив рішення про характер відносин між Макдоннеллом (і його дружиною) і Джонні Вільямсом, підприємцем, який намагався розвинути бізнес з продажу дієтичних добавок. Вільямс доклав чимало

¹⁹⁹ McDonnell v. United States, 136 S. Ct. 2355, 2375 (2016) (vacating former Governor Bob McDonnell's convictions under the federal bribery statute). <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/579/15-474/>; Amie Ely, Director, NAGTRI Center for Ethics & Public Integrity. «What McDonnell v. United States Means for State Corruption Prosecutors». *The National Association of Attorneys General (NAAG)*, May 28, 2018. <https://www.naag.org/attorney-general-journal/what-mcdonnell-v-united-states-means-for-state-corruption-prosecutors/>

зусиль, щоб розвинути ці відносини, настільки, що подарував сім'ї Макдоннеллу подарунки на загальну суму 175 000 доларів.

Тим часом Макдоннелл організовував зустрічі для Вільямса, дзвонив іншим чиновникам від його імені та організовував для нього заходи. Справді, одного разу у 2012 році Макдоннелл дозволив Вільямсу формувати список гостей на прийомі для керівників охорони здоров'я штату. Макдоннелл наполягав на тому, що ніколи не робив нічого конкретного, тому що його щедро обдаровували подарунками. Його адвокати стверджували, що ніколи не було *quid pro quo* (послуга в обмін на послугу). Справді, губернатор, як вони доводили в суді, підтримував місцевий бізнес людини, і він зробив би приблизно те саме для будь-якого іншого місцевого бізнесмена, якому потрібна була рука допомоги. Верховний Суд погодився. Головний суддя Джон Робертс стверджував, що, хоча те, що зробив Макдоннелл – узяв подарунки у вигляді годинників Ролекс, весільних суконь і тому подібного – цілком могло бути неприємним, немає жодних доказів того, що він спеціально змінив свою посадову поведінку через ці подарунки і вчинив щось недоброчесне чи неналежно виконав свої обов'язки у приватних інтересах на шкоду публічним інтересам.

Суд фактично вирішив, простими словами, що якщо у вас немає чітких доказів, які підтверджують, що посадовець погодився використувати свій офіс для допомоги громадянину за рахунок подарунка, який громадянин подарував посадовцю, то не можна назвати це корупцією. А юридичною мовою можна стверджувати, що прецедентним рішенням Верховного суду США стало майже неможливо – якщо припустити, що політик достатньо розумний, аби ненавмисно не задокументувати хабар у письмовій формі – засудити за фактом вчинення діяння, що підпадає під ознаки корупційного кримінального правопорушення²⁰⁰.

Багато аналітиків прагнуть вийти за межі юридичних визначень, повертаючи контекст у дискусію. Вони намагаються розуміти корупцію в дещо ширших термінах. Ці визначення зосереджені навколо *зловживання довіреною владою* (*abuse of entrusted power*) для особистої вигоди. Очікується, що обрані політики та призначені державні службовці діятимуть відповідно до того, що фактично є належним добродійним

²⁰⁰ Chris Cillizza, "The Bob McDonnell Supreme Court Ruling Makes Convicting Politicians of Corruption Almost Impossible", WASHINGTON POST (June 27, 2016). <https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2016/06/27/the-bob-mcdonnell-scotus-ruling-proves-that-its-almost-impossible-to-convict-politicians-of-corruption/>

посадовим обов'язком в інтересах служби, чи то публічної, чи то приватної посадової особи. Якщо посадова особа із довіреною владою навмисно, бо корупція ніколи не є випадковою чи недбалою, діють у спосіб, який відповідає їхнім власним інтересам або інтересам друзів, сім'ї чи інших наближених сторін, а не так, як суперечить забороні, яка поширюється на цю посаду, то вони сприймаються як корупційні протиправні дії й, імовірно, кримінально карні. Концептуально найвідоміше визначення корупції можна знайти саме в цій категорії. Ще в 1967 році Джозеф Най стверджував, що «корупція – це поведінка, яка відхиляється від формальних обов'язків публічної ролі через приватні (особисті, близькі сім'ї, наближеного кола, тобто близьких осіб) матеріальні або інші вигоди від зловживання статусом; або порушує правила щодо здійснення певних видів приватного впливу»²⁰¹.

Визначення Ная ретранслюється й досі багатьма іншими фахівцями і фігурує як засіб для бенчмаркінгу при побудові антикорупційних політик, моделей, програм, нормативно-правових документів. Transparency International, провідна світова антикорупційна неурядова організація, говорить про «зловживання довіреною владою для особистої вигоди», тоді як ОЕСР вважає корупцію «активним або пасивним зловживанням повноваженнями державних посадових осіб (призначених або обраних) для отримання особистих фінансових чи інших вигод». МВФ також апелює до визначення Ная майже дослівно визначаючи, що корупція – це «зловживання державними посадами заради особистої вигоди». Світовий банк використовує дуже схожі формулювання («зловживання державними посадами для особистої вигоди»). Таким чином, розуміння корупції як навмисної дії, в якій посадова особа використовує наявні в її розпорядженні довірені дискреційні повноваження для навмисного спотворення процесу або результату заради власної користі, зараз дуже широко застосовується в західній і не тільки концепції корупційних протиправних діянь.

Згадуючи про те, що корупція існує не тільки в площині юридичних осіб публічного права, а й при зловживанні довіреною владою заради неправомірної особистої вигоди в приватному секторі і в площині юридичних осіб приватного права, треба розвинути цю тему й у контексті сприйняття корупції в бізнесі. Тоді як значна частина

²⁰¹ Nye, J. S. "Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis." *American Political Science Review* 61, no. 2 (1967): 417–27. URL: <https://doi.org/10.2307/1953254>. https://www.scribd.com/document/491172250/Nye-1967-Corruption?language_settings_changed=English

соціологічної літератури з питань корупції зосереджена на державному секторі, робота з комплаєнсу (англ. *compliance* – дотримання, відповідність правилам) у бізнесі та, власне, організаційної поведінки та бізнес-етики загалом регулярно торкається питань корупції. Компанії використовують інструмент, відомий як комплаєнс-контроль, щоб відчувати себе впевнено у правовому полі. Він гарантує, що ви маєте законну сильну позицію в кризових ситуаціях, допомагає компаніям дотримуватися правил, законів і етики, а також доводить свою доброчесність міжнародним партнерам. Компанії повинні дотримуватися певних правил і стандартів. Насамперед щодо законодавчих органів. Комплаєнс означає, що компанія дотримується всіх необхідних принципів і законодавства, включаючи внутрішні правила, правила для працівників і бізнес-етикету з партнерами. Це включає міжнародні та національні закони. У результаті компанія уникає корупційних ризиків й отримує хорошу репутацію на ринку. Крім того, вона отримує довіру партнерів і клієнтів.

Квінтесенція контрольної бізнес-категорії комплаєнс – це те, що компанія робить, щоб її співробітники не порушували закон чи корпоративну етику. Комплаєнс – це комплекс заходів управління та контролю компанії, спрямовані на попередження та подолання ризиків недотримання законодавства, правил, стандартів і рекомендацій (зокрема, органів контролю)²⁰². Даніел Кауфманн, колишній голова управлінської команди Світового банку, відіграв важливу роль у поширенні цих концепцій, акцентуючи на тому, що він називає: «приватизація державної політики» (*state policy privatization*) – витончена корупційна практика застосування нормативно-правових лазівок та непорядний (недоброчесний) вплив вузького кола осіб через фінансування політичних кампаній, що також називається *легальною корупцією*. Такі підступні типи корупції ставлять під сумнів, чи державна політика спрямована на суспільне благо чи на користь небагатьох нечистих на руку можновладців та їх сателітів²⁰³. Такий підвищений інтерес до

²⁰² Що таке комплаєнс і чому це актуально для бізнесу навіть під час війни. Всеукраїнська Мережа Добročесності і Комплаєнсу UNIC. <https://special.ain.ua/what-does-compliance-mean/>

²⁰³ Networks of Corruption: An IMF Conversation With NRGi President Daniel Kaufmann. NRGi – Natural Resource Governance Institute. Blog Post, 8 October 2015. URL: <https://resourcegovernance.org/articles/networks-corruption-imf-conversation-nrgi-president-daniel-kaufmann>

ролі приватного сектору зумовлений двома цілком конкретними та чіткими причинами.

По-перше, бізнес традиційно розглядається як відповідь на стимули, які йому нав'язують більш-менш корумповані державні чиновники. Економісти, зокрема, прагнули зрозуміти взаємозв'язок у такий спосіб. Бізнес реагує на стимули, які йому пропонують адепти влади. Отже, корупція починається всередині, і її аналіз має бути зосереджений на державі. Нещодавно визнано, що фірми також можуть відігравати активнішу роль у формуванні потенційно корумпованих структур і можливостей. Отже, зростає скептицизм щодо заплучених очей, які можна звернути на корупціонерів, особливо стосовно припущення, що приватний сектор просто реагує на структури можливостей, створені державними чиновниками, хоча, звичайно, цілком може бути, що державні службовці добре працюють з умілими приватними суб'єктами²⁰⁴. Справи Siemens, Daimler і Badische Anilin und Soda Fabrik (BASF) – і це лише три з багатьох – ілюструють, що бувають випадки, коли компанії взаємодіють з державою у спосіб, який з упевненістю можна назвати корумпованим. Той факт, що Siemens використовувала широкомасштабну систему хабарів, щоб допомогти собі в досягненні своїх бізнес-цілей, зараз широко відомий, і це призвело до судового врегулювання в США у 2008 році на суму 1,8 млрд доларів США разом із загальними витратами компанії в розмірі 2,5 млрд євро²⁰⁵. Тим часом Daimler заплатив 185 млн доларів, щоб врегулювати звинувачення в тому, що він використовував хабарництво як фундаментальну частину своєї бізнес-моделі при спробі виграти державні контракти не менше ніж у 22 країнах у період з 1998 по 2008 рік²⁰⁶. Концерн BASF був спійманий на фіксації цін на вітаміни і згодом сплатив штрафи як у Північній Америці, так і в Європі на загальну суму понад 225 млн доларів

²⁰⁴ Mayer Brown. FCPA Watch: Siemens Agrees to Pay Record-Breaking US\$800 Million For FCPA Violations. White Collar Defense & Compliance, Securities Enforcement & Investigations Update. December 16th, 2008. URL: https://www.mayerbrown.com/-/media/files/perspectives-events/publications/2008/12/fcpa-watch-siemens-agrees-to-pay-recordbreaking-us/files/update_wcdc_siemens_1208_v4/fileattachment/update_wcdc_siemens_1208_v4.pdf

²⁰⁵ Ex-Siemens execs found guilty in bribery case. Reuters. April 20, 2010. URL: <https://www.reuters.com/article/world/africa/ex-siemens-execs-found-guilty-in-bribery-case-idUSLDE63J11N/>

²⁰⁶ Julia Kollewe, «Daimler 'agrees \$185m Fine' to Settle US Corruption Investigation» The Guardian, March 24, 2010. URL: <https://www.theguardian.com/business/2010/mar/24/daimler-fine-corruption-investigation>

у США і 296 млн євро в ЄС²⁰⁷. Це не просто краплі в морі. Це тип поведінки, який є спланованим, організованим і в деяких випадках невіддільною частиною певних бізнес-моделей. Ці приклади є переконливими доказами того, чому ділова поведінка є важливою частиною корупційної мозаїки.

По-друге, нещодавно проведено цікаву роботу про те, як оборудки, які нібито не мають нічого спільного з державним сектором, можна й потрібно розуміти як корупційні. Логіка тут полягає в тому, що хоча держава безпосередньо не стосується угод, про які йдеться, вона явно зачіпає їх. Випадок 2012 року, коли банкіри маніпулювали відсотковою ставкою LIBOR (London Interbank Offer Rate – облікова ставка на міжбанківському ринку Великої Британії) у Лондоні, добре ілюструє цю думку. Ця маніпуляція включала низку шахрайських дій, які здійснювалися банками для впливу на відсоткову ставку, яку вони сплачували під час запозичення грошей один в одного. Починаючи з 2012 року міжнародне розслідування лондонської міжбанківської ставки, або LIBOR, виявило поширену змову кількох банків, зокрема Deutsche Bank, Barclays, UBS, Rabobank і Royal Bank of Scotland та інших, щоб маніпулювати цими процентними ставками для отримання прибутку ще з 2003 року. Регулятори Сполучених Штатів, Великобританії та Європейського Союзу оштрафували банки на понад 9 млрд доларів за фальсифікацію LIBOR, яка закладена в основі позик на 10 трлн доларів та понад 350 трлн доларів фінансових деривативів в усьому світі²⁰⁸. З 2015 року влада Великобританії та Сполучених Штатів висунула кримінальні звинувачення проти окремих трейдерів і брокерів за їх роль у маніпулюванні курсами, хоча успіх цих судових переслідувань був неоднозначним²⁰⁹. Це може здатися проблемою для банків (і, ймовірно, їхніх юристів), але LIBOR, серед іншого, використовується

²⁰⁷ F. Hoffmann-La Roche and Basf Agree to pay Record Criminal Fines for Participating in International Vitamin Cartel, F. Hoffmann-La Roche Agrees to pay \$500 Million, Highest Criminal Fine Ever. US Department of Justice. May 20, 1999. URL: https://www.justice.gov/archive/atr/public/press_releases/1999/2450.htm; Commission imposes fines on vitamin cartels. An official website of the European Union. November 2001. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_01_1625

²⁰⁸ James McBride, Christopher Alessi and Mohammed Aly Sergie. Understanding the Libor Scandal. Council of Foreign Relations. October 12, 2016. URL: <https://www.cfr.org/backgrounder/understanding-libor-scandal>

²⁰⁹ Huan, X., Previts, G.J. & Parbonetti, A. Understanding the LIBOR scandal: the historical, the ethical, and the technological. *Journal of Banking Regulation* 24, 403–419 (2023). URL: https://www.researchgate.net/publication/279203873_Understanding_the_LIBOR_scandal_The_historical_the_ethical_and_the_technological

як індикатор при встановленні процентних ставок у Великій Британії загалом і на світовому фінансовому ринку. Враховуючи, що приблизно сім мільйонів людей у Великій Британії виплачують іпотечні кредити на свої будинки, а відсоткова ставка, яку вони сплачують за цими іпотечними кредитами, впливає на національну відсоткову ставку, банки ефективно (і навмисно) обманювали британських платників іпотечних кредитів, вплинули на позичальників в усьому світі, щоб неправомірно збагатитися²¹⁰. Таким чином, банкіри, які брали участь у цьому, впливали на державну політику і навіть міжнародні фінансові відносини з власною метою.

7.2. Теоретичне і практичне тлумачення корупції і корупційної злочинності в зарубіжних країнах

Історично важливі погляди політичних філософів державності, які були згадані вище, висловлені у наукових нарисах, присвячених проблемі корупції, були спрямовані перш за все на розбещеність громадян: корозію громадянських чеснот. Ця тема корумпованого громадянина, на протигагу корумпованому керівництву чи владній інституції, до недавнього часу була помітно відсутня в сучасних наукових дискусіях про корумпованість політичних інститутів. Адже влада не любить критикувати сама себе, крім того, звинувачення у корупції можуть бути й інструментом кампаній із дискредитації як окремих фізичних осіб, так і цілих державних інститутів чи навіть стигматизації держав цілком та їх політичних режимів.

Останнім часом корумпованість політичних інститутів та громадян як наслідок поширення дезінформації, пропаганди, теорій змови та мови ворожнечі в соціальних медіа²¹¹ стала важливим явищем, на яке численні західні науковці почали звертати увагу²¹². Боти в соціальних мережах використовуються для автоматичного генерування дезінформації (а також інформації), пропаганди ідеологій (а також неідеоло-

²¹⁰ James O'Toole, Banks Accused of Defrauding Homeowners by Rigging Libor. AOL, CNN Money. July 15, 2016. URL: <https://www.aol.com/2012/10/16/banks-accused-of-defrauding-homeowners-by-rigging-libor/>

²¹¹ Woolley, Samuel and Philip Howard, 2019, Computational Propaganda, Oxford: Oxford University Press.

²¹² Cocking, Dean and Jeroen van den Hoven, 2018, Evil Online, Hoboken, NJ: Wiley Blackwell; Miller, Seumas and Terry Bossomaier, 2023, Cybersecurity, Ethics and Collective Responsibility, New York: Oxford University Press.

гічно обґрунтованих думок) і функціонують як фальшиві облікові записи для збільшення кількості підписників інших облікових записів й отримання підписників. Як наслідок, моральне право на свободу спілкування часто не здійснюється відповідально. Моральні обов'язки медіа шукати й повідомляти правду, а не брехню і фейки, не виконуються, що призвело до масштабної соціальної, політичної і в деяких випадках фізичної шкоди суспільній думці, засадам верховенства права. Одне з ключових етичних питань стосується важливої форми інституційної корупції: корупції демократичного процесу. Наприклад, викриття незаконного використання компанією Cambridge Analytica даних мільйонів користувачів Facebook для впливу на вибори в США та інших місцях висвітлює етичні проблеми, що виникають у зв'язку з використанням методів машинного автоматичного програмування думки з політичною метою зловмисними іноземними суб'єктами. Проблема тут ускладнюється доморощеною корумпованістю демократичних інститутів людьми, які навмисно підривають виборчі та інші інституційні процеси на службі власним політичним та особистим цілям заради підтримки владного режиму, клептократії постмодерну.

Теорія клептократичної ерозії, корупції американського вченого Макмаллена²¹³ зосереджена на тенденціях корупції, що призвела до занепаду Риму, але вона йде далі, щоб з'ясувати, чи існують сучасні паралелі цих процесів у сучасних американських адміністративних системах. Доктор Макмаллен дійшов висновку, що остаточне ослаблення Римської імперії відбулося завдяки зростанню адміністративної корупції, започаткованої очільниками клептократичного владування можновладців із широким доступом до публічних коштів, скарбниці і державних благ, яка з часом стала не винятком, а бюрократичною нормою. Професор Єльського університету визначив певні типи та прояви корупції в державному секторі, які, на його думку, зрештою призвели до ослаблення імперії. Теорія Макмаллена має стосунок до сучасності. Сучасні історики держави і права, дослідники генези кримінального права сходяться в одному факті: пряма причина розпаду імперії полягала в її нездатності виробити дієвий і ефективний опір вторгненню і проникненню варварських орд.

У своїй книзі «Корупція і занепад Риму». Доктор Макмаллен встановлює три основні фактори римської адміністративної (владної)

²¹³ MacMullen R., *Corruption and the Decline of Rome*. New Haven and London: Yale University Press, 1988. Pp. xii + 319, 17 figs, ISBN 0-300-0413-9.

корупції. Такими факторами є: 1) втрата ефективної бюрократичної системи державного управління; 2) безглуздий продаж політичних послуг, посад, конкурентне прагнення зайняти державні посади заради суто приватної фінансової вигоди; 3) грабіжницька приватизація. Останнє сталося в Імперії, коли марнотратство, шахрайство та системні зловживання висмоктували все більше і більше доходів центрального уряду, змушуючи підприємців замінювати прогалини в послугах. Цей конкретний зсув у сфері надання послуг також має сучасні паралелі. Багато суб'єктів державного сектору сьогодні в сучасній Америці вважає занадто економічно вигідним надання певних послуг, які раніше надавалися державою; і, як і в римській античності, щоб заповнити прогалини в обслуговуванні, з'явилися приватні фонди та некомерційні організації, які є посередниками державного фінансування публічних послуг і потреб приватними суб'єктами господарювання, створюючи непрозорість масштабів розмивання державних коштів.

У сучасний період, поряд з корумпованістю політичних інститутів, визнається корумпованість інших видів інститутів, зокрема ринкових. Наприклад, Світовий банк (1997) дійшов висновку, що здоров'я економічних інститутів і прогрес в економічному розвитку тісно пов'язані зі скороченням корупції²¹⁴. У зв'язку з цим у різних юрисдикціях висунуто численні антикорупційні ініціативи, хоча це іноді подається як політично вмотивовані заходи. До того ж світова фінансова криза та її наслідки виявили фінансову корупцію, включно з маніпулюванням фінансовими орієнтирами, і спонукали регульні органи розглянути різні антикорупційні заходи у відповідь²¹⁵. Протягом останніх десятиліть тривають зусилля з аналізу та розробки засобів боротьби з корупцією в правоохоронних організаціях, професійних об'єднаннях, засобах масової інформації і навіть в університетах та інших науково-дослідних установах.

Отже, корупція і на глобальному Сході, і на Заході багатогранна і спроможна проникнути в численні абсолютно різні за своїм характером і покликанням інституції, як приватні, так і громадські, і, звісно, державні.

²¹⁴ World Bank, 1997, *Helping Countries Combat Corruption: The Role of the World Bank*, Washington DC: World Bank. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/799831538245192753/helping-countries-combat-corruption-the-role-of-the-world-bank>

²¹⁵ Dobos, Ned, Christian Barry, and Thomas Pogge (eds.), 2011, *Global Financial Crisis: The Ethical Issues*, London: Palgrave Macmillan. doi:10.1057/9780230306950

Сучасні витрати на корупцію значно перевищують суму сплачених хабарів, незаконно привласнених коштів та уникнення податків. Корупція гальмує розвиток. Це посилює нерівність, перешкоджає економічному зростанню, підриває легітимність урядів і послаблює довіру суспільства до демократії. Це впливає на все, від результатів навчання в школах до зусиль щодо пом'якшення наслідків зміни клімату, і є серйозною перешкодою для досягнення Цілей сталого розвитку. Проте мільярди людей живуть у висококорумпованих суспільствах, причому понад дві третини країн набрали менше ніж 50 балів за Індексом сприйняття корупції (CPI) Transparency International за 2023 рік²¹⁶.

За останні кілька десятиліть увага до корупції неухильно зростала. Запроваджено міжнародні конвенції та стандарти, також були впроваджені останнім часом закони, інституції, реформи. Академічні дослідження корупції тим часом набули популярності, оскільки суб'єкти розвитку зробили боротьбу з корупцією чіткою політичною метою, підкріпленою фінансуванням та розбудовою потенціалу. Занепокоєння громадських організацій (ГО) та опитування показують, що корупція також є серйозною проблемою для громадян в усьому світі. Проте значне і стійке скорочення корупції виявилось надзвичайно складним завданням.

Часи і вподобання змінюються. Деякі речі, однак, ніколи не виходять з моди. Вони мають привабливість, яка робить їх актуальними. Це може бути наслідком потягу до популярного, а може бути наслідком глибинних рушійних сил людської поведінки. Незважаючи на всі мінливості долі, все ще є у розвитку суспільства багато спадкоємності й циклічності.

Корупція є прекрасним прикладом такої спадкоємності. Типи корупційних практик змінюються, механізми, які люди використовують під час участі в корупції, розвиваються (іноді на диво швидко), а проблема протидії корупції стає дедалі складнішою. Але навіть якщо природа, масштаби та можливість з часом неминуче зростають і зменшуються, спокуса і жадова залишаються прихованою константою і стійкою рисою людської психології²¹⁷.

²¹⁶ Transparency International. Corruption Perceptions Index. URL: https://www.transparency.org/en/cpi/2023?gad_source=1&gclid=CjwKCAiA-Oi7BhA1EiwA2rIu25Vp0FbMIwYUHVmN7TAdQktYJLLh82FoFh7CAP_Z6NATKQuVf8uqfRoCeC4QAvD_BwE

²¹⁷ Barrington, Robert, Elizabeth Dávid-Barrett, Sam Power, and Dan Hough. Understanding Corruption: How Corruption Works in Practice. Agenda Publishing, 2022.

Масштаби академічного аналізу корупції не завжди були такими постійними. На це є багато зрозумілих причин. Корупція залишається класичною «спірною концепцією», яку ми знаємо, коли бачимо її, але визначити її ключові атрибути залишається складним завданням й у західній науковій думці²¹⁸. Корупцію майже неможливо виміряти²¹⁹. Корупція зазвичай є прихованим процесом, який згодом ускладнює як кількісний, так і якісний аналіз. Достеменно невідомо, які дані ми повинні використовувати і як ставити запитання тим, хто потенційно залучений до процесу.

З огляду на все сказане за останні пів століття наукові кола усвідомили проблему корупції і справді почали протистояти цим проблемам. Корупцію важко визначити, але так само важко визначити такі поняття, як: демократія, свобода, справедливість та низка інших ідей, які хвилюють соціологічну думку. Незважаючи на сірі зони, корупція залишається, по суті, навмисним зловживанням довіреною владою для приватної вигоди, якщо узяти історичне, класичне визначення західних науковців²²⁰. Жодне визначення ніколи не включає всі потенції. Але це все одно цілком прийнятні зусилля для початку.

Одне з найпоширеніших визначень корупції – це «зловживання довіреною владою для особистої вигоди». Однак, як зазначила Рада Європи, «не можна знайти точного визначення, яке б застосовувалося до всіх форм, типів і ступенів корупції або яке було б прийнятним в усьому світі»²²¹. Відсутність концептуальної точності ускладнює вимірювання та порівняння рівнів корупції в часі та в різних суспільствах, секторах та установах²²². Для цілей програмування рішення полягало в тому, щоб доповнити ці загальні визначення детальним описом типу корупції, про який іде мова; рівнів, секторів та установ, де вона має місце; залучених суб'єктів, а також причинно-наслідкових факторів.

²¹⁸ Gardiner, J. A. (2002). Defining corruption. In A. J. Heidenheimer & M. Johnston (Eds.), *Political corruption: Concepts and contests* (pp. 25–40). New Brunswick: Transaction Publishers.

²¹⁹ Paul M Heywood, *Measuring Corruption: perspectives, critiques, and limits*, University of Nottingham, 2015. URL: <https://www.ceu.edu/sites/default/files/attachment/event/9385/heywood-measuring-corruption.pdf>

²²⁰ Nye, J. S. "Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis." *American Political Science Review* 61, no. 2 (1967): 417–27. URL: <https://doi.org/10.2307/1953254>. https://www.scribd.com/document/491172250/Nye-1967-Corruption?language_settings_changed=English

²²¹ World Bank, 1997, *Helping Countries Combat Corruption: The Role of the World Bank*, Washington DC: World Bank. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/799831538245192753/helping-countries-combat-corruption-the-role-of-the-world-bank>

²²² Philp, M. 2015. The definition of political corruption. In *Routledge handbook of political corruption*, Heywood, P. M. (ed.), chap. 1. Routledge.

Деякі вчені також перейшли до визначення корупції «від протилежного», використовуючи такі терміни, як: «належне врядування», «якість уряду», «етичний універсалізм» та «спроможність держави», і кілька досліджень показали, що сприйняття корупції різниться від країни до країни та від ситуації до ситуації. Наприклад, Сміт²²³ стверджує, що «розуміння “нігерійцями” того, що вважається корупцією, іноді значно відрізняється від загальноприйнятих західних поглядів» і що «самі нігерійці часто дотримуються суперечливих поглядів». Наприклад, невеликі неофіційні платежі постачальникам послуг у Нігерії зазвичай не розглядаються як хабарі.

Так само, хоча абстрактна корупція широко засуджується, конкретні корупційні дії, які приносять користь конкретній соціальній системі, часто розглядаються цією системою як морально прийнятні і навіть легітимні. Однак інші дослідження дійшли висновку, що погляди людей на те, що є корупцією, відносно схожі²²⁴. Курер, наприклад, виявляє, що, хоча й існують розбіжності, «емпіричні докази, якими б вони не були неоднорідними, свідчать на користь необхідності загальноприйнятого визначення корупційних кримінальних правопорушень, навіть в етнічних середовищах, де принаймні у теорії культурна відносність дозволяє їх вважати морально прийнятними»²²⁵. Корупція може набувати різних форм, виникати на всіх рівнях влади та здійснюватися всіма типами агентів, включаючи приватних осіб, бізнес, державних службовців, політиків, державних агентів та недержавних суб'єктів²²⁶. Масштаби, спрямованість та вплив корупції різняться залежно від сектору та регіону в межах країни і можуть залежати від факторів за межами країни.

Поширені форми корупції включають хабарництво, виплати сприянь, дарування подарунків, розкрадання, фаворитизм, шахрайство, вимагання, змову, сексуальне здириництво та безкарність. Моніка Кірья наводить 25 прикладів лише для сектору освіти²²⁷:

²²³ Smith, D. J. 2015. The contradictions of corruption in Nigeria. In *Routledge handbook of political corruption*, Heywood, P. M. (ed.), chap. 4. Routledge.

²²⁴ Rothstein, B. 2017. To tackle corruption, we need to understand it. CAPX, 9 March 2017. URL: <https://capx.co/making-sense-of-corruption>

²²⁵ Rothstein, B. and Tannenberg, M. 2015. Making development work: The quality of government approach. EBA Report 2015:07. Stockholm: Expert Group for Aid Studies (EBA).

²²⁶ Trapnell, S. E. 2015. Users' guide to measuring corruption and anti-corruption. New York: United Nations Development Programme. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/Users-Guide-Measuring-Corruption-Anticorruption.pdf>

²²⁷ Kirya, M. 2019. Education sector corruption: How to assess it and ways to address it. U4 Issue 2019:5. Bergen, Norway: U4 Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute. URL: <https://etico.iiep.unesco.org/en/education-sector-corruption-how-assess-it-and-ways-address-it>

- академічні «проплачені» порушення доброчесності й оцінювання академічних, навчальних досягнень;
- хабарництво, кумівство та фаворитизм при вступі до шкіл, призначенні вчителів та ліцензуванні навчальних закладів;
- фальсифікація тендерних пропозицій при закупівлі підручників та шкільного приладдя;
- відволікання коштів та обладнання на приватні потреби адміністрації ЗВО.

Часто розрізняють політичну та бюрократичну корупцію, а також між великомасштабною або «великою» корупцією та дрібною корупцією. Корупцію також можна класифікувати як контрольовану або неконтрольовану. Контрольована корупція є ієрархічною, дисциплінованою та скоординованою, тоді як неконтрольована корупція є конкурентною, непередбачуваною та хаотичною. Причини та прояви корупції, а також найкращі шляхи її подолання також різняться залежно від того, чи є країна стабільною чи крихкою, розвиненою чи такою, що розвивається, демократичною чи автократичною.

Агреговані індекси, які мають на меті виміряти сприйняття корупції, зазнали справжнього шквалу критики в західній науковій літературі²²⁸. На перший план вийшли спроби виміряти досвід (на відміну від сприйняття, як-от CPI – corruption perceptions index від Transparency International) корупції, почастишали спроби зосередитися на конкретних видах корупції, і існує зростаючий попит на безліч проксі-індикаторів. Вони варіюються від опитувань щодо відстеження державних витрат, часто відомих як PETS, вперше випробуваних у школах в Уганді²²⁹ до бюджетного моніторингу в провінціях Китаю²³⁰.

Ширша методологічна проблема дослідження нечітко визначеної та латентної корупційної діяльності залишається, і деякі науковці

²²⁸ Heywood, Paul M., and Jonathan Rose. “‘Close but No Cigar’: The Measurement of Corruption.” *Journal of Public Policy* 34, no. 3 (2014): 507–29. URL: <https://nottingham-repository.worktribe.com/OutputFile/993615>; Hough, D. (2016, January 27). Here’s this year’s (flawed) corruption perception index. Those flaws are useful. *The Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2016/01/27/how-do-you-measure-corruption-transparency-international-does-its-best-and-thats-useful/>

²²⁹ Reinikka, Ritva, and Jakob Svensson. “Fighting Corruption to Improve Schooling: Evidence from a Newspaper Campaign in Uganda.” *Journal of the European Economic Association* 3, no. 2/3 (2005): 259–67.

²³⁰ Stromseth, J. R., E. J. Malesky, D. D. Gueorguiev, L. Hairong, W. Xixin, and C. Brinton. China’s governance puzzle: Enabling transparency and participation in a single-party state, 2017. URL: <https://doi.org/10.1017/9781316388501>. https://asiafoundation.org/wp-content/uploads/2024/08/C-GAP_2017.pdf

позитивно вказують на деякі недоліки досліджень корупції²³¹. Вони мають рацію, коли звертають нашу увагу на проблеми. Але, як багато хто з цих дослідників першими визнають, це не панацея для бездіяльності. Проведення деяких досліджень набагато є кращим, ніж повна відсутність досліджень.

Сплеск сучасного інтересу до корупції почався, коли низка дослідників у сфері політекономії, а саме американський вчений Натаніель Лефф (Leff), британський вчений Колін Лейс (Leys) і американець Джозеф Най (Nye), почали намагатися серйозно аналізувати корупцію в 1960-х роках минулого століття²³². Незабаром приєдналися антрополози, зокрема Джеймс Скотт²³³, а також ряд американських політологів новаторів, Арнольд Хайденхаймер²³⁴ та Сьюзан Розе-Акерман з Єльського університету²³⁵. У ХХІ столітті корупція стала більш-менш поширеною в усьому спектрі дисциплін, які підпадають під широку галузь соціальних наук, не обмежуючись економічними та правовими науками. Кількість публікацій, у яких досліджується корупція, безперечно зросла.

Проте болючі питання все ще залишаються очевидними. Насамперед в реальних умовах необхідно чітко розуміти, що працює в боротьбі з корупцією. Зробити це не так просто, бо не існує антикорупційного інструментарію, в який політики чи правоохоронці могли б просто увімкнути автоматично адміністративно-правовий механізм, коли хочуть вирішити ту чи іншу проблему з корупційними правопорушеннями. Антикорупційні ініціативи бувають різних форм і розмірів. Деякі з них є прямими, тоді як багато інших є загальносоціальними і непрямими, аби досягти ефекту.

Характер цього ефекту також може бути далеко не постійним. Те, що здається позитивними змінами в одній ситуації, може не мати

²³¹ Heywood, P. M. (2017). Rethinking corruption: hocus-pocus, locus and focus. *Slavonic and East European Review*, 95(1), 21–48. URL: <https://nottingham-repository.worktribe.com/OutputFile/838326>

²³² Leff, N. H. (1964). Economic Development Through Bureaucratic Corruption. *American Behavioral Scientist*, 8(3), 8–14; Leys, C. (1965). What Is the Problem about Corruption? *Journal of Modern African Studies*, 3, 215–230. URL: <https://doi.org/10.1017/S0022278X00023636>

²³³ Scott, James C. "The Analysis of Corruption in Developing Nations." *Comparative Studies in Society and History* 11, no. 3 (1969): 315–41.

²³⁴ Heidenheimer, Arnold J. (ed.) (1970). *Political Corruption: Readings In Comparative Analysis*, New York: Holt Reinhart.

²³⁵ Rose-Ackerman, S. (1978). *Corruption: A Study in Political Economy*. Cambridge: Academic Press.

помітного впливу в іншій. В юрисдикціях третіх країн це може навіть спровокувати негативні політичні наслідки. Роботи європейців і американців Торстена Персона (Стокгольмський університет), Гуїдо Табелліні (Університет Бокконі), Франческо Треббі (Гарвардський університет)²³⁶, Кунікової та Розе-Акерман з Єльського університету, присвячені диференційному впливу виборчих систем на корупцію, є чудовим прикладом цього²³⁷. Якби боротьба з корупцією була легкою, не було б потреби в таких дослідженнях.

Заяви політиків про те, що вони покінчать з корупцією або викоринять її також загалом не приносять користі. Вони явно не зможуть цього зробити, тому нам потрібні інші способи оцінки прогресу. У дослідженні ми націлені встановити лише те, чого повинні прагнути – рівні умови для всіх. Надійні стандарти доброчесності в суспільному житті – щоб потім ми могли перейти до розуміння того, що дійсно спрацювало. Конкретизація цілей та надання інформації для оцінювання того, чи були вони досягнуті, лежить в основі оцінки, чи дійсно уряд, що декларує верховенство права, серйозно ставиться до антикорупційних заходів. Одним із кроків на шляху до реалізації таких цілей є забезпечення того, щоб найкращі академічні дослідження вплинули на мислення практиків. Хоча, безперечно, є докази того, що це відбувається, все ще не завжди очевидно, що світ теоретичної рефлексії особливо добре взаємодіє зі світом державної політики, творення права, його застосування, правоохоронних зусиль і реалізації права. Деякі практики, безумовно, зацікавлені в тому, щоб вчитися на основі академічного розуміння, але ці два світи лише зрідка продуктивно працюють разом, щоб протистояти реальним викликам. В західній науково-прикладній сфері боротьби з корупційною злочинністю може мати місце будь-який із чотирьох варіантів взаємодії наукової думки та реальної політики запобігання та протидії корупції:

- конкретні дієві політичні пропозиції впливають з теоретично добре проведені дослідження;

²³⁶ Torsten Persson, Guido Tabellini, Francesco Trebbi, Electoral Rules and Corruption, *Journal of the European Economic Association*, Volume 1, Issue 4, 1 June 2003, Pages 958–989. URL: <https://doi.org/10.1162/154247603322493203>. <https://academic.oup.com/jeea/article-pdf/1/4/958/10312898/jeea0958.pdf>

²³⁷ Kunicová, Jana & Rose-Ackerman, Susan, 2005. «Electoral Rules and Constitutional Structures as Constraints on Corruption», *British Journal of Political Science*, Cambridge University Press, vol. 35(4), pages 573–606. https://www.researchgate.net/publication/30761040_Electoral_Rules_as_Constraints_on_Corruption

- теоретичний аналіз проблеми зумовлює політичні ініціативи, які не працюють;
- теоретичні висновки важко втілити в реальні політичні ініціативи, які б сприяли позитивним результатам;
- теоретичні проблеми й дослідження визнаються і існують, але значною мірою взагалі ігноруються.

Три з цих чотирьох результатів повинні змусити нас бути досить песимістичними щодо того, який внесок академічний світ робить у світ забезпечення державної політики.

По-перше, велика частина досліджень побудована на загально-прийнятих теоретичних припущеннях, але практично дуже складно втілити їх в політичні пропозиції, які мають чітко прослідковані, позитивні результати. Моделювання корупційної практики залишається популярним завданням, і вчені, які працюють у цій традиції, провели кілька чудових досліджень, які ілюструють, як, чому і де відбувається корупція. Проте засвоїти на них практичні уроки про профілактику або запобігання корупції не просто. Наприклад, аналіз Фісмана та Мігеля показує, як представники більш-менш корумпованих культур розкішно подорожують, чи як представники різних культур і націй поведуться на паркувальних майданчиках у статусі дипломатів біля офісів Організації Об'єднаних Націй²³⁸. Тоді як Алан Кон (Cohn) зі співавторами у своєму дослідженні демонструють, що існують люди більше зацікавлені в тому, щоб «робити правильні речі» на прикладі повернення втрачених гаманців, навіть якщо там грошей більше, а не менше. Але як це втілюється в приписах антикорупційної політики, незважаючи на високу якість таких досліджень, нелегко відповісти²³⁹. Є й інше розуміння цієї тематики. Якщо припустити, що академічні дослідження дійсно можуть щось запропонувати державній політиці, то цілком може виявитися, що проблема полягає в тому, що політики не особливо сприйнятливі до неї. Дослідження може бути теоретично послідовним, але воно просто ніколи не потрапляє на столи відповідних суб'єктів політичної та законодавчої ініціативи, якщо мова не йде про пряме народовладдя, а має місце представницька демократія, як

²³⁸ Fisman, Raymond, and Edward Miguel. "Corruption, Norms, and Legal Enforcement: Evidence from Diplomatic Parking Tickets." *Journal of Political Economy* 115, no. 6 (2007): 1020–48.

²³⁹ Cohn A, Maréchal MA, Tannenbaum D, Zünd CL. Civic honesty around the globe. *Science*. 2019 Jul 5;365(6448):70–73. URL: <https://davetannenbaum.github.io/documents/Cohn2019.pdf>

у більшості випадків. Можновладці багато думають, але або вони насправді не розуміють труднощів, пов'язаних із правильним формуванням державної політики, або у політиків просто не вистачає часу, щоб детально поглянути на те, що роблять науковці.

По-друге, недостатня увага до академічної роботи на тему корупції полягає в тому, що дослідження, які проводяться, є часто теоретично дотичними до проблематики, але недостатньо перевіреними емпірично на практиці. Якщо практики впроваджують приписи, побудовані на хитких теоретичних основах, то це неминуче призведе до застосування політики, яка просто не працює. У наукових колах було багато дискусій саме з цього питання. Домінування парадигми «раціонального вибору» часто призводила до чудово узгоджених дослідницьких моделей корупційної поведінки і гіпотез про її подолання, але, фактори, які ускладнюють розуміння реального життя, не були належним чином визнані²⁴⁰. Бо Ротштейн та його команда вчених зі Швеції говорили про значну «неправильну характеристику» проблеми²⁴¹, тоді як Хізер Маркетт та Керін Пайффер підкреслили, наскільки різні теоретичні драйвери ідей потрібні для різних реальних політичних сценаріїв²⁴². Аліна Мунджіу-Піппіді також підкреслила, як ця теоретична плутанина призвела до непорозуміння щодо того, як найкраще спробувати перейти від високих до (відносно) низьких рівнів корупції²⁴³. Іншими словами, не всі повинні прагнути бути доброчесною Данією – вони не схожі на модель благополучної Данії і ніколи не стануть неї, тому застосування рішень, які спрацювали для Данії, швидше за все, буде марною справою для інших²⁴⁴. У цьому тлумаченні проблемної теорії,

²⁴⁰ Rose-Ackerman, Susan, and Bonnie J. Palifka. *Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. URL: [https://institutes.abu.edu.ng/idr/public/assets/docs/Corruption%20and%20Government_%20Causes,%20Consequences,%20and%20Reform%20\(%20PDFDrive%20\).pdf](https://institutes.abu.edu.ng/idr/public/assets/docs/Corruption%20and%20Government_%20Causes,%20Consequences,%20and%20Reform%20(%20PDFDrive%20).pdf)

²⁴¹ Persson, A., Rothstein, B. & Teorell, J. 2013, 'Why Anticorruption Reform Fails: Systemic Corruption as a Collective Action Problem', *Governance*, vol. 26, no. 3, pp. 449–471. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.2012.01604.x>

²⁴² Heather Marquette, Caryn Peiffer (2015). *Corruption and collective action*.: University of Birmingham (DLP Research Paper). URL: <https://www.cmi.no/publications/file/5544-corruption-and-collective-action.pdf>

²⁴³ Alina Mungiu-Pippidi, *The Quest for Good Governance: How Societies Develop Control of Corruption*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015.

²⁴⁴ Mungiu-Pippidi, Alina. «Becoming Denmark: Historical Designs of Corruption Control.» *Social Research: An International Quarterly* 80, no. 4 (2013): 1259–1286. <https://dx.doi.org/10.1353/sor.2013.0060>. URL: https://www.researchgate.net/publication/265812682_Becoming_Denmark_Historical_Designs_of_Corruption_Control

що призводить до недосконалої політики, академічна робота все ще має багато спільного для створення матеріалу, який може змінити реальний світ.

По-третє, припускаємо, що абстрактна теоретично сформована проблематика призводить до недосконалих практичних результатів. Незалежно від того, що практики думають про науковців, є чіткі докази того, що практики, принаймні орієнтовно, готові слухати науковців, якщо вони вважають, що кінцевою точкою можуть бути хороші практичні здобутки. Одна річ, що ці ідеї можуть виявитися сирими, але міжнародні організації, такі як Світовий банк і Міжнародний валютний фонд (МВФ), безумовно, займаються академічною практикою, як і багато інших організацій. Якщо організація серйозно ставиться до боротьби з корупцією, то більшою чи меншою мірою вона зазвичай відкрита до ідей, які можуть допомогти боротися з нею. Політика, безумовно, може переважати над тим, що було б найкращою практикою, і там, де інтереси можновладців суперечать тому, що могло б допомогти в боротьбі з корупцією, ми не побачимо значного прогресу. Але ясно одне: організацій, які готові слухати, безсумнівно, більше, ніж було пів століття тому. Теоретично хиткі дослідження, які ґрунтуються на інтуїтивному контексті, теж можуть пропонувати і пропонують конкретні політичні пропозиції, які потенційно можуть змінити ситуацію. Ми знаємо, наприклад, що там, де верховенство права є сильним, де засоби масової інформації (відносно) вільні та де державні установи є надійними, дослідження, які перебувають у парадигмі раціонального вибору, можуть змінити ситуацію. Широко визнаний успіх антикорупційної комісії Гонконгу і Сінгапуру є чудовим прикладом цього. Потреба в удосконаленні правових рамок, науково підкріпленому розвитку мислення про економічну вигоду потенційно корумпованих суб'єктів та жорсткому забезпеченні прозорості й підзвітності в роботі державного сектору може бути задоволена шляхом ухвалення припущень, що лежать в основі концепції раціонального вибору²⁴⁵.

Там, де ключові рушійні сили ефективного врядування або неоднорідні, або на межі відсутності, працюють інші підходи. Муштак Хан (Khan), у своїй главі посібника професорки юриспруденції Єльського

²⁴⁵ Quah, J.S.T. Controlling corruption in city-states: A comparative study of Hong Kong and Singapore. *Crime Law Soc Change* 22, 391–414 (1994). URL: <https://doi.org/10.1007/BF01302927>

університету Розе-Акерман з теорії корупції, наприклад, вміло проілюстрував, як «традиційні» підходи до боротьби з корупцією цілком можуть мати дестабілізуючий вплив у таких країнах, як Південна Корея та Китай²⁴⁶. Хан не формує нових теоретичних припущень навколо корупції в пошуку ефективнішої державної політики, але він підвищує обізнаність про те, що догматичне абстрактне нагромадження припущень, які лежать в основі антикорупційного мислення і вкладання їх у різні контексти може призвести до цілого ряду потенційно проблематичних наслідків і хибних моделей запобігання корупційним правопорушенням. Грант Волтон робить приблизно те саме дослідження, але у зовсім іншому світі Папуа-Нової Гвінеї. Потреба використовувати контекст як рушійну силу реформ не означає, що теорія може вийти за межі реальності. Але це означає, що слід діяти обережно, перш ніж робити занадто багато всеосяжних припущень²⁴⁷.

Справді, в деяких ситуаціях слід стверджувати, що ефективна боротьба з корупцією вимагає спрямування на глибинні першоджерельні сили, які породжують корупцію, навіть якщо вони можуть мати мало спільного з безпосередньою боротьбою з корупцією. Наприклад, у постконфліктних державах, до яких зарахуємо й Україну, непрямі заходи, згідно з дослідженнями британських науковців, міжнародних політологів і фахівців з міжнародних відносин професора Домініка Заума (Dominik Zaum) і докторки Кристини Ченг (Christine Cheng) з Кінгс-коледжу, спрямовані на забезпечення певної стабільності в суспільному житті, можуть бути ефективними для зниження рівня корупції²⁴⁸. Однак дивитися в очі корумпованим чиновникам і казати їм, що вони повинні робити все, щоб обмежити власну здатність займатися корупційними діями, швидше за все, не спрацює. Переробивши висловлювання персонажа Бреда Пітта у фільмі 1999 року «Бійцівський клуб», можна сказати, що «... перше правило боротьби з корупцією полягає в тому, що ви не повинні говорити дарма про

²⁴⁶ Mushtaq H. Khan, 2006. «Determinants of Corruption in Developing Countries: The Limits of Conventional Economic Analysis,» Chapters, in: Susan Rose-Ackerman (ed.), *International Handbook on the Economics of Corruption*, chapter 8, Edward Elgar Publishing.

²⁴⁷ Walton, G.W. (2013), IS ALL CORRUPTION DYSFUNCTIONAL? PERCEPTIONS OF CORRUPTION AND ITS CONSEQUENCES IN PAPUA NEW GUINEA. *Public Admin. Dev.*, 33: 175–190. URL: https://www.researchgate.net/publication/264658763_Is_All_Corruption_Dysfunctional_Perceptions_of_Corruption_and_Its_Consequences_in_Papua_New_Guinea

²⁴⁸ Zaum, D., & Cheng, C. (Eds.). (2011). *Corruption and Post-Conflict Peacebuilding: Selling the Peace?* (1st ed.). Routledge. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203803783>. https://centaur.reading.ac.uk/23482/1/067_01_Corruption_01.pdf

корупцію». Якщо не звертати на це уваги, то можновладці цілком можуть подумати, що антикорупційні ініціативи – це обмеження власної влади, і матимуть рацію. Враховуючи, що підсудний не голосує разом із присяжними під час винесення вироку, для досягнення кінцевої мети потрібен обережніший підхід. Так званий метод бійцівського клубу явно актуальний лише в конкретних умовах. Ці установи стикаються з серйозними, глибоко вкоріненими корупційними проблемами. Але логіка осмислення і навіть реформування того, як працюють інституції з метою опосередкованої боротьби з корупцією, має багато переваг.

Як стверджує Мунджіу-Піппіді у випадку з Данією, саме рішення доброзичливого правителя понад століття тому просто покращити ефективність державної служби спрямувало Данію на шлях до цілої низки інших позитивних результатів врядування. Ротштейн висловив аналогічні тези, обговорюючи шлях Швеції від вулика корупції до відносно показово доброчесного соціуму. Майкл Джонстон, професор Університету Колгейт (Нью-Йорк) наводить дуже переконливі аргументи на користь того, що навіть у найскладніших умовах метою має бути створення простору, де громадяни можуть захищати свої інтереси, не побоюючись репресій. Книга «Глибока демократизація» Джонстона не є гучним закликком до впровадження західної демократії повсюдно²⁴⁹. Це визнання того, що нації, де громадяни можуть спостерігати прозорі та підзвітні процеси, які допомагають їм законно захищати та реалізовувати власні інтереси, є життєво важливими в боротьбі з корупцією. Досягнення успіху може бути не абсолютним, але це також не нездійсненна мета. На це потрібен час, але більшість речей, які мають значення в житті зазвичай так і досягаються.

Корупція не буде зметена за один законодавчий цикл. Справді, Великій Британії, наприклад, історично знадобилося кілька століть, щоб перетворитися з глибоко корумпованої на менш корумповану. Успішна боротьба з корупцією потребує часу, вона передбачає як покладання на удачу, так і розсудливість, і навіть найкращі ініціативи можуть бути загальмовані. Незважаючи на те що існує багато різних видів корупції, охарактеризувати їх усі не ставиться за мету цього монографічного дослідження, проте ми визначили достатнім охопити монографічним дослідженням принаймні чотири широкі масштабні

²⁴⁹ Johnston, Michael. *Corruption, Contention, and Reform: The Power of Deep Democratization*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. URL: https://assets.cambridge.org/97811070/34747/frontmatter/9781107034747_frontmatter.pdf

категорії корупції. Це – хабарництво, політична корупція, клептократична експлуатація державної влади, корумпований капітал (зокрема, фінансово-промислових груп).

Як зазначалося вище, за своєю суттю корупція – це зловживання довіреною носіями (через, наприклад, інститути влади за представницької демократії) владою для особистої вигоди. Кожен випадок демонструє, що корупція зазвичай шкодить суспільним інтересам і порушує закони, нормативні акти та/або стандарти доброчесності. Під довіреною владою ми розуміємо владу, яка ввірена особам, які обіймають державні посади, або взагалі будь-яку довірену роль, яку займає особа чи установа, яка здійснює дискреційні повноваження, включаючи такі ролі в приватному секторі. Ця влада виникає стосовно інших людей або суб'єктів, і там, де можна правдоподібно стверджувати, що зловживання нею завдає шкоди суспільним інтересам. Ці зловживання порушують стандарти доброчесності, пов'язані з відповідною роллю, і це може статися як шляхом навмисних дій, так і навмисної бездіяльності. Приватна вигода найочевидніше проявляється у формі особистої вигоди. Хабар привласнений, відпустка оплачена, яхта отримана, державна чи політична посада отримана або збережена. Але це також може бути у формі вигоди для особистих знайомств і навіть партійно-політичних здобутків, які приносять користь привілейованій групі осіб. Приватна неправомірна вигода також може бути у вигляді уникнення збитків, як це тлумачать англо-американські вчені та практично діючі антикорупційні установи. Само собою зрозуміло, що їх визначення того, що таке корупція, можна випробувати на практиці. Корупція варіюється від хабарництва на місцях до того, що часто називають «великою корупцією», від брудної політики до відмивання грошей. Іншими словами, ми намагаємося отримати якомога більше широти розуміння, не випускаючи з поля зору, чим насправді є корупція за своєю суттю. Таким чином, тематичні дослідження різних іноземних джерел, переважно англомовних чи англо-американських у цьому розділі, лежать в його основі, і вони використовують аналітичний формат. Це допомагає скласти загальну картину на конкретних прикладах, нормативних документах, а також дає більший, ніж зазвичай, фокус на шкоді та жертвах корупції. Корупція є складною і часто мультиюрисдикційною. По суті, корупція завдає найрізноманітнішої шкоди та збитків. Тому важливо з'ясувати, що працює, а що не працює в протидії цьому, і навіть чому.

Протягом останніх трьох десятиліть корупцію в основному формулювали в термінах відхилень, зосереджуючись на клептократичних діях і стимулах, які спокушають людей діяти з неправомірною для решти суспільства вигодою. Вона була пояснена теорією раціонального вибору і проблемою принципал-агент (описана нижче). Серед застосованих рівнянь можна виділити формулу американського вченого і колишнього ректора Університету Кларемонт (Каліфорнія) Роберта Клітгаарда 1988 року²⁵⁰:

Корупція = монополія + дискреція – підзвітність.

Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй додає більше деталей²⁵¹:

Корупція = (монополія + дискреція) – (підзвітність + доброчесність + прозорість).

Також існує безліч варіантів трикутника неправомірного збагачення, які часто розуміються за формулою:

Можливість + мотивація / тиск + раціоналізація.

Однак все частіше визнається, що наше розуміння причинно-наслідкових зв'язків має виходити за межі окремих об'єктів і спокусливих стимулів. Натомість корупцію слід розуміти в термінах мережових взаємозв'язків, акторів та систем, а також як частину ширшого соціально-економічного контексту. Один зі способів уявити всю складність полягає в розрізненні чотирьох категорій рушійних сил (факторів), які породжують і підтримують модель корупції²⁵²:

- 1) проблеми принципал-агент / установи;
- 2) проблеми колективних дій;
- 3) обґрунтування норм, цінностей і тиску;
- 4) короткострокова функціональність корупції.

²⁵⁰ Klitgaard, R. 1988. Controlling corruption. University of California Press. URL: <https://archive.org/details/controllingcorru0000klit/mode/2up?q=corrupt>

²⁵¹ UNDP, 2003, Anti Corruption Note FINAL VERSION 031704. URL: <https://www.undp-aci.org/publications/finances/anticor/undp-ati04e.pdf>

²⁵² Heather Marquette & Caryn Peiffer. Collective Action and Systemic Corruption. Paper presented at the ECPR Joint Sessions of Workshops, University of Warsaw 29 March-2 April 2015; Jackson, D., & Köbis, N. (2018). Anti-corruption through a social norms lens. U4 Issue, 2018(7). URL: https://pure.uva.nl/ws/files/31466370/anti_corruption_through_a_social_norms_lens.pdf <https://baselgovernance.org/sites/default/files/2019-02/collectiveactionandsystemiccorruption.pdf>; Giovanni Paolo Falcetta, Lais Cury Rezende. Short-Term Incentives and Their Impact in Enabling Illicit Conducts, 4 August 2021. International Bar Association. URL: <https://www.ibanet.org/june-2021-short-term-incentives-and-impact-on-illicit-conducts>

Фактор 1: Принципал-агент / інституційні проблеми керується принципом, що корупція можлива, у особи є шанс зробити щось корупційне і її, напевно, не спіймають, а якщо і спіймають, то, напевно, не покарають. Коли індивіди з правом ухвалення рішень («агенти») мають доступ до асиметричної інформації та можливість її використувувати, вони піддаються спокусі переслідувати приватні інтереси за рахунок «принципала», який делегував їм цю відповідальність і, як наслідок, за рахунок суспільного блага.

Фактор 2: Проблема колективних дій характеризується тим, що корупція сприймається як неминуче явище, оскільки система / режим / панівний устрій не збирається змінюватися, тому не існує стимулів опиратися корупції, це марно і непродуктивно, бо марно бути єдиним серед багатьох, хто не отримує вигоди від можливостей, які створює корупція і бути приреченим на ексклюзію з системи. Згідно з теорією колективних дій, коли корупція значно поширена і прийнята за неформальними правилами гри, ця практика збережеться через брак довіри, брак інформації, хибне сприйняття та вільну їзду. Незважаючи на те що некорупційна поведінка відповідає інтересам групи, окремі особи продовжуватимуть брати участь у корупції, якщо вони очікують, що інші також це зроблять. Насправді в інтересах кожної людини продовжувати це робити. Людина, яка не бере участі, ризикує втратити дохід, послуги чи можливості, але навіть без моральної «винагороди» у вигляді знання того, що її праведна поведінка допомагає здійснити зміни в колективній поведінці соціуму.

Фактор 3: Обґрунтування норм, цінностей і корупційного тиску на стейкхолдера, носія довіреної влади тим, що це законно й очікувано підлеглими чи залежними, колегами, однопартійцями, бо все так влаштовано, що сім'я, громада, колеги, владне керівництво чи політична партія, про які особа має піклуватися, розраховують на цю особу. У деяких випадках корупційна практика вважається прийнятною або навіть очікуваною. Така ситуація може виникнути, коли існує соціальна норма, яка передбачає корупційну практику, яка суперечить формальним правилам або законам. Соціальна норма тут – це неписане правило сильніше за правову норму²⁵³. При цьому виділяють чотири соціальні нормативні

²⁵³ Scharbatke-Church, C., Barnard-Webster, K., and Woodrow, P. 2017. Collective action against corruption in the criminal justice system. Innovative Practice Brief. Cambridge, MA: CDA Collaborative Learning Projects. URL: <https://baselgovernance.org/sites/default/files/2019-02/collective-action-against-corruption-in-the-criminal-justice-system.pdf>

тиски: товариськість («я повинен відповісти послугою на послугу»), спорідненість («сім'я перш за все»), горизонтальний тиск («мої колеги очікують від мене») і вертикальний тиск («мене змушують зверху»)²⁵⁴.

Фактор 4: Короткострокова функціональність корупції полягає в тому, що корупція є швидким й ефективним способом вирішення проблеми, яка є нагальною, оскільки система є недосконалою і корупція є меншим злом для досягнення мети, бо корупція є логічним і, можливо, єдиним способом досягти успіху або зупинити погіршення ситуації. Функціональність є рушійною силою корупції, коли корупційний акт тимчасово вирішує проблему для окремої особи чи групи. Якщо особа здійснює неофіційну виплату медичному працівнику за необхідне медичне лікування, хабар вирішує важливу проблему для цієї особи. Якщо неофіційні виплати медичним працівникам допомагають утримувати їх у віддаленій сільській громаді, то такі виплати, можливо, служать соціальній меті громади. Хоча високий рівень корупції може призвести до конфліктів, корупція у формі економічної ренти також може зменшити ризик конфлікту – принаймні в короткостроковій перспективі²⁵⁵.

Фактори короткострокової функціональності частіше зустрічаються в контексті слабкості публічних інститутів та неефективності офіційних процедур. У деяких випадках корупція може підвищити ефективність. Однак у довгостроковій перспективі суспільство колективно виграс, якщо «потреба» в корупції буде викорінена. Боротьба з корупцією також сприятиме тому, що більше інституцій стануть функціональними і публічно корисними, ефективними.

7.3. Окремі види корупції в зарубіжних науково-практичних концепціях

Як ми вже зазначили, у цьому монографічному дослідженні ми обмежуємось охарактеризуванням чотирьох масштабних категорій корупції, а саме: хабарництво, політична корупція, клептократичний

²⁵⁴ Jackson, D. and Köbis, N. 2018. Anti-corruption through a social norms lens. U4 Issue 2018:7. Bergen, Norway: U4 Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute. URL: https://pure.uva.nl/ws/files/31466370/anti_corruption_through_a_social_norms_lens.pdf

²⁵⁵ Alina Rocha Menocal, A., et al. 2015. Why corruption matters: Understanding causes, effects and how to address them. Evidence Paper. London: Department for International Development. URL: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7f86f2e5274a2e87db6625/corruption-evidence-paper-why-corruption-matters.pdf>

спосіб експлуатації (захоплення) державної влади і сутність корумпованого капіталу.

Хабар, згідно з одним з англomовних офіційних класичних правових тлумачень, наведених в інструкціях для британських адвокатів, – це заохочення (благо, вигода), запропоноване комусь (або запитане кимось), хто займає владну посаду, щоб переконати або стимулювати особу виконувати свою роль недоброчесним (неналежним) чином²⁵⁶.

Хабарництво – діяльність чи акт надання або вимагання хабаря. У класичній праці «Хабар» Джона Нунана зазначається, що «основне поняття хабаря – це спонукання, яке неналежним чином впливає на виконання публічної функції, призначеної для безоплатного використання»²⁵⁷. Нунан також зазначає, що «хабарництво є юридичним поняттям, отже закон визначає, що вважається хабарництвом у конкретному суспільстві», хоча він апелює до суворої законності до тлумачення цього діяння національним законодавцем у кожному конкретному випадку, продовжуючи заявляти, що «часто суспільство має прийняти чотири визначення хабаря – визначення більш глибокодумних моралістів; закон у тому вигляді, в якому він написаний; закон, що виконується тою чи іншою мірою; загальноприйнятої практики»²⁵⁸. По суті, хоча термін «хабар» також може використовуватися в соціальних контекстах, таких як матеріальне заохочування дітей дотримуватися батьківських настанов, хабарництво як корупційний акт найчастіше визначається в писаному законі.

Хабарництво є найпростішою, найпоширенішою та найкричущішою формою корупції, і вона трапляється в усьому світі на різних рівнях, починаючи від дрібних хабарів, сплачених пересічними членами суспільства, і закінчуючи дуже великими сумами, виплаченими багатими особами чи корпораціями, фінансово-промисловими групами. Хабарі не обов'язково повинні бути фінансово вираженими, вони можуть надаватися в інших формах, таких як: дарування подарунків, гостинність, знижки або неправомірне задоволення сексуальної по-

²⁵⁶ Solicitors Regulations Authority (UK). Guidance. Offering inducements to potential clients or clients Updated 25 November 2019 (Date first published: 25 June 2013). Inducements and the Bribery Act 2010. URL: <https://www.sra.org.uk/solicitors/guidance/offering-inducements-potential-clients-clients/>

²⁵⁷ Noonan Jr, John T., Bribery, 2 Notre Dame J. L. Ethics & Pub. Pol'y 741 (1987). URL: <https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1618&context=ndjlepp>

²⁵⁸ Noonan, J. 1984. Bribes. Berkeley, CA: University of California Press. URL: <https://archive.org/details/bribes00noon>

треби (нав'язані статеві стосунки). Однак більшість хабарів все ще виплачується готівкою, що має перевагу для злочинців у тому, що ці дії важко довести або відстежити. Для більших хабарів латентність у світовій фінансовій системі забезпечує зручний і конфіденційний спосіб переказу та приховування грошей.

Хабарництву присвячені дві статті (15 і 16) Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції (UNCAC)²⁵⁹, а також на власний конвенційний міжнародно-правовий інструмент у Конвенції ОЕСР проти хабарництва (охарактеризований у преамбулі конвенції, як ключовий міжнародний правовий інструмент протидії корупції)²⁶⁰.

Конвенція ОЕСР про боротьбу з хабарництвом, стаття 15 Конвенції ООН проти корупції вимагають від підписантів криміналізувати обіцянку, пропозицію або дачу хабарів національним державним посадовим особам, а також прийняття ними хабарів; в той час як стаття 16 вимагає від держав криміналізувати обіцянку, пропозицію або дачу хабарів іноземним державним службовцям. Останнє стосується хабарів, сплачених у контексті міжнародних господарських операцій, що є предметом Конвенції ОЕСР про боротьбу з хабарництвом та інтегрованої до інших міжнародних договорів та конвенцій.

За останні майже три десятиліття з'явилася хвиля нових і оновлених законів про боротьбу з хабарництвом, оскільки країни прагнуть дотримуватися міжнародних конвенцій або реагувати на національні резонансні прояви корупційних кримінальних правопорушень. Значна частина нещодавніх законодавчих актів про боротьбу з хабарництвом, таких як Закон Великої Британії про хабарництво (2010 року)²⁶¹ та французький Закон Луї Сапен II (2017)²⁶², визнає, що це відбувається в ширших контекстах, ніж лише в операціях з державними посадовими особами, як-от хабарництво у сфері бізнесу (за ініціативи юридичних осіб приватного права) в просуванні інтересів приватного сектору, і що стимули можуть матеріалізуватися пізніше, а не заздалегідь.

²⁵⁹ UNCAC. UN Office on Drugs and Crime. Adopted on 31 October 2003 by the General Assembly of the United Nations at United Nations Headquarters in New York. URL: <https://www.unodc.org/corruption/en/uncac/learn-about-uncac.html>

²⁶⁰ Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. OECD. Adopted on 21 November 1997. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/public/doc/205/205.en.pdf>

²⁶¹ Bribery Act (2010) as received Royal Assent on 8 April 2010 (accessed on December 1st, 2024). URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/contents>

²⁶² An introduction to the French Anti-Corruption Law ("Sapin II"). GAS INTEGRITY (accessed on December 1st, 2024). URL: <https://www.gasintegrity.com/reference/sapin-ii/>

Стаття 15 Конвенції ООН проти корупції містить ключові поняття, які лежать в основі нового законодавства, які тлумачаться так²⁶³: «обіцянка, пропозиція або надання державній посадовій особі особисто або через посередників будь-якої неправомірної переваги для самої посадової особи або іншої фізичної чи юридичної особи, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію чи утрималась від вчинення дій під час виконання своїх службових обов'язків».

Такий підхід передбачає кримінальну відповідальність як осіб, які надали хабар, так і тих, хто отримав хабарі, але в корпоративних справах законодавство поширює відповідальність на ті компанії (корпоративна кримінальна відповідальність в країнах, де можлива кримінальна відповідальність щодо юридичних осіб), працівники яких заплатили або запропонували хабар (посадові кримінальні правопорушення, або англ. white collar crimes – злочини білих комірців).

Прообразом родини законів проти хабарництва в міжнародному бізнесі є закон США про боротьбу з корупцією за кордоном (FCPA) (1977 р.)²⁶⁴. Використання екстериторіальності юрисдикції тут полягає в тому, що платники хабарів за кордоном можуть бути притягнуті до відповідальності в інших юрисдикціях, з якими компанія має бізнес-зв'язки. Концепція була прийнята також Великою Британією та Францією. Джерелом багатьох таких законів було очікування, що вони будуть використовуватися насамперед у контексті виплати компаніями хабарів за кордоном. Однак багато урядів скористалися можливістю оновити своє антикорупційне законодавство ширше таким чином, що воно також може використовуватися всередині країни для переслідування будь-якої особи, яка заплатила або отримала хабар.

Рівні сплати хабарів різні. Те, що відомо про розмір хабарів, походить переважно з судових вироків у випадку компаній і з опитувань у випадку з громадянами. Економіст Світового банку Деніел Кауфманн та його команда (Daniel Kaufmann, Aart Kraay, and Massimo Mastruzzi) оцінили глобальний рівень виплати хабарів ще двадцять років тому у

²⁶³ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2007, № 49. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.

²⁶⁴ Foreign Corrupt Practices Act of 1977, as amended, 15 U.S.C. §§78dd-1, et seq. («FCPA», accessed on December 1st, 2024). URL: <https://www.justice.gov/jm/jm-9-47000-foreign-corrupt-practices-act-1977>

1 трлн доларів США на рік²⁶⁵. Цифра залишається найцитованішою, хоча 2,6 трлн доларів США на рік – інша цифра, яка пролунала також в ООН з вуст Генерального Секретаря у 2018 році, а методологія розрахунку в обох випадках була піддана критиці останнім часом²⁶⁶. Хабарі, які платять транснаціональні компанії для забезпечення великих контрактів, часто обчислюються мільйонами. Наприклад, Airbus погодився на хабар у розмірі 16,84 млн доларів США, щоб забезпечити продаж десяти літаків Шрі-Ланці у 2013 році.

Водночас дрібні хабарі можуть становити кілька доларів – не в останню чергу тому, що їх часто платять найбідніші у світі, які можуть мати обмежений доступ до готівки. Інноваційний індійський вебсайт ipaidabribe.com має на головній сторінці список останніх повідомлень про хабарництво. Вони варіюються від менш ніж долара за штамп на офіційному сертифікаті до 275 доларів за дозвіл на житло. Точаться дебати про шкоду, яку завдають невеликі хабарі, включаючи так звані спрощені платежі, і меншість коментаторів стверджують, що вони корисні для змащування коліс і тому не завдають реальної шкоди або що деякі хабарі шкідливіші за інші. Однак популярне твердження Елізабет Девід-Берретт, опубліковане під час роботи в британському Оксфордському Університеті, підкреслює, що «всі хабарі шкідливі, оскільки вони завжди підривають верховенство права»²⁶⁷.

Особа, яка дає або пропонує хабар (активне хабарництво як прояв корупції), і особа, яка отримує або вимагає хабар (пасивне хабарництво як прояв корупції), зазвичай вважаються такими, що вчинили злочин²⁶⁸. Складність дрібного хабарництва полягає в тому, що ті, хто платить хабарі, часто також є жертвами хабарництва, в якому вони беруть

²⁶⁵ Development outreach 8 (2), 1 September 2006: fighting corruption – business as a partner. Putting knowledge to work for development Washington, D. C. World Bank Group. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/570241468140984813/development-outreach-8-2-lucha-contra-la-corupcion-empresas-como-aliados>

²⁶⁶ Stephenson, Matthew. How Reliable Are Global Quantitative Corruption Statistics? A New U4 Report Suggests the Need for Caution. GAB | The Global Anticorruption Blog. Law, Social Science, and Policy. Posted on May 6, 2021. URL: <https://globalanticorruptionblog.com/2021/05/06/how-reliable-are-global-quantitative-corruption-statistics-a-new-u4-report-suggests-the-need-for-caution/>

²⁶⁷ David-Barrett, E. (2014). Are Some Bribes More Harmful than Others? Exploring the Ethics Behind Anti-bribery Laws. *Journal of Interdisciplinary Economics*, 26(1–2), 119–144. URL: https://www.researchgate.net/publication/285572561_Are_Some_Bribes_More_Harmful_than_Others_Exploring_the_Ethics_Behind_Anti-bribery_Laws

²⁶⁸ Emmeline de Chazal. The Definition of Bribery – Active vs Passive. Posted on 05 Apr 2024. URL: <https://www.skillcast.com/blog/active-vs-passive-bribery>

участь. Вони порушують закон (тому що хабарництво є незаконним корупційним кримінальним правопорушенням), але також можуть стати жертвами, оскільки діють у системі, яка, здається, вимагає сплати хабаря для нормального повсякденного життя і за яку є реальні як мінімум дисциплінарні, але частіше більш суттєві адміністративно і кримінально-карні наслідки, якщо вони не платять.

Поширене дрібне хабарництво, виявлене Глобальним барометром корупції, є важливим висновком про те, як цей тип корупції руйнує життя звичайних громадян²⁶⁹. Він може бути бар'єром або податком на основні послуги, такі як охорона здоров'я чи освіта. Або він може перетворити функції держави, які повинні захищати громадян неупереджено, такі як поліція, юстиція, суди, на систему вибіркового правосуддя, засновану на платоспроможності їх контрагентів.

Як у державному, так і в приватному секторі існують два усталені підходи до запобігання хабарництву. Перший – розробити антикорупційну політику, окреслити і регулярно вдосконалювати антикорупційну стратегію, запровадити антикорупційне законодавство та офіційні цілі на всіх рівнях програми боротьби з хабарництвом та корупцією, побудувавши, таким чином специфічну ефективну для умов країни модель боротьби з корупцією (або, іншими словами, національну антикорупційну модель).

Другий підхід передбачає розвиток антикорупційної культури та посилення в усіх інститутах і на всіх щаблях реалізації довіреної відповідальним особам влади (*entrusted power*)²⁷⁰ доброчесності. Адже *зловживання довіреною владою* (англ. *abuse of entrusted power*)²⁷¹ заради власної неправомірної вигоди (англ. *for private gain*) є одним із характерних визначень проявів корупції²⁷². Культуру, яка перешкоджає

²⁶⁹ Global Corruption Barometer. Transparency International (accessed on December 1st, 2024). URL: https://www.transparency.org/en/gcb?gad_source=1&gclid=Cj0KCQiA4fi7BhC5ARIsAEV1YiaNzltBlwRtGutUAGTQNOHMi46fLebbaf97dUadeB0kq2bG7jn37j0aAtl1EALw_wcB

²⁷⁰ Одне із можливих тлумачень «довіреної влади» / *entrusted power* в англomовних тлумачних словниках означає «a power to a person or organization that has been given authority or control over something» (переклад автора: влада фізичної особи чи організації, якій надано владні (у т.ч. адміністративно-розпорядчі) повноваження чи контроль над чимось). URL: <https://ludwig.guru/s/entrusted+power>

²⁷¹ Joseph Pozsgai-Alvarez (2019). The Abuse of Entrusted Power for Private Gain: Meaning, Nature and Theoretical Evolution. Japan-ASEAN Transdisciplinary Studies. Working Paper. Series 5, February 2019. Kyoto University. URL: https://www.josephpozsgai.com/wp-content/uploads/2020/06/abuse_authors_accepted_manuscript-.pdf

²⁷² What is corruption? Transparency International (accessed on January 1st, 2025). URL: <https://www.transparency.org/en/what-is-corruption>

отриманню хабарів або вимаганню хабарів, часто приписують добродішному (сприятливому) лідерству, бо як риба, що в несприятливих умовах псується зверху, так і лідери на інших рівнях організації задають тон і приклади для наслідування іншими.

Політична корупція

Політична корупція – це зловживання владою з метою особистої чи політичної вигоди урядовцями чи політиками або іншими суб'єктами, що працюють при владі разом з ними на шкоду суспільним інтересам. Традиційно під політичною корупцією розуміли цілу низку різних форм поведінки, включаючи хабарництво, розкрадання державних ресурсів, кумівство (надання переваги родичам) та кронізм (надання переваги особистим друзям). Останнім часом воно також використовується для опису навмисних спроб підірвати механізми підзвітності за допомогою витончених кампаній з дезінформації.

Політична корупція існувала скрізь, де були створені адміністративно-управлінські структури ухвалення рішень для контролю за розподілом ресурсів. Найдавніше використання концепції політичної корупції можна простежити у Стародавній Греції та Римі. У цих суспільствах політична корупція означала практику, коли заможні громадяни використовували свої гроші та вплив для купівлі політичної влади та доступу до державних посад зазвичай на шкоду біднішим громадянам. Ця практика була відома як «олігархія» («правління небагатьох»), протилежність принципам, що лежали в основі ранніх форм афінської демократії («правління народу»), які перекликаються з античною категорією «клептократії».

У Стародавній Греції поняття корупції також асоціювалося з ідеєю морального занепаду, оскільки політиків звинувачували в тому, що вони ставлять власні інтереси вище за ширші інтереси держави. Філософ Платон, наприклад, стверджував, що корупція є наслідком нездатності правлячих класів контролювати свої бажання та жадібність. У Стародавньому Римі ідея була тісно пов'язана з практикою хабарництва. Справді, римська правова система мала суворі правила проти хабарництва, і тим, кого визнавали винними в отриманні або дачі хабарів, могли загрожувати суворі покарання.

Використання терміна «політична корупція» стало результатом еволюції в науці з плином часу. У середньовічній Європі вона асоціювалася з продажем церковних установ і зловживанням владою монархами. Протягом XIX та початку XX століть політична корупція

часто була пов'язана з так званими у тогочасному американському політичному істеблішменті політичними машинами (political machine) (політичними босами політичних партійних конгломератів у великих урбаністичних мегаполісах, наприклад Нью-Йорку), які використовували свою владу для здійснення контролю за урядом та збагачення себе та своїх спільників²⁷³. Як історичний приклад можна навести історію Товариства Таммані, або Колумбійського ордену (Tammany Society, the Columbian Order), – американська політична організація, заснована в 1786 році та зареєстрована 12 травня 1789 року як Товариство Таммані. Воно стало головною місцевою політичною машиною Демократичної партії та відіграло важливу роль у контролі Нью-Йорка та політики штату Нью-Йорк.

До середини XX століття поняття політичної корупції розширилося і включило в нього не тільки зловживання владою окремими політиками або політичними організаціями, а й змову між державними і приватними інтересами. Така змова призвела до нових форм корупції, таких як: корпоративний вплив на політику, зловживання з фінансуванням політичних кампаній і так звані обертові двері між політикою та бізнесом, феномен, який, згідно з визначенням Transparency International, означає циркуляційне переміщення осіб між державними посадами та посадами в приватному секторі в будь-якому напрямку. Такі переміщення стали набагато поширенішими, оскільки міністри та високопосадовці часто залишають державні посади у значно молодшому віці, ніж це було раніше. Ті, хто перебуває на державній службі, також почали більше охоче вчитися на корпоративному досвіді²⁷⁴.

Сьогодні ідея політичної корупції еволюціонувала ще далі, щоб охопити низку практик, які розглядаються як підрив демократичних інститутів та верховенства права. Це – фальсифікація виборів, придушення виборців та кампанії з дезінформації (часто пов'язані зі складним використанням соціальних медіа та інших форм штучного інтелекту). Спільним для всіх цих форм є мета ухилення від відповідальності, що веде в своїй крайній формі до того, що дехто називає як «захоплення

²⁷³ Політична машина у політиці США – партійна організація, очолювана одним очільником (бос) або невеликою автократичною групою, яка володіє достатньою кількістю голосів для збереження політичного та адміністративного контролю за містом, округом або штатом (перекладено з англійської). Encyclopedia Britannica (accessed on January 1st, 2025). URL: <https://www.britannica.com/topic/political-machine>

²⁷⁴ Cabs for Hire? Fixing the Revolving Door Between Government and Business. Transparency International. April 2014.

/ експлуатація державної влади (state capture)»²⁷⁵ вузькими групами інтересів корупційними засобами²⁷⁶.

Використання цього терміна також розширилося і включає корупцію на міжнародному рівні, таку як хабарництво іноземних чиновників для отримання великих контрактів і використання незаконних фінансових потоків, за допомогою яких клептократи та інші особи приховують свої вкрадені прибутки за допомогою серії офшорних транзакцій. Проте хоча політична корупція з часом зазнавала змін у своїх точках відліку, дехто може стверджувати, що всі форми корупції за своєю суттю є політичними, оскільки вони неминуче призводять до зловживання владою.

В останні десятиліття політична корупція почала ставати все більш очевидною зброєю в повсякденній політиці, все частіше використовується як інструмент для дискредитації політичних опонентів або підриву довіри суспільства до демократичних інститутів. Серед способів, за допомогою яких це було зроблено, можна виділити такі:

Наклепницькі кампанії. Стратегія тут полягає в тому, щоб звинуватити політичних опонентів у корупції або неетичній поведінці, щоб запламувати їхню репутацію та підірвати довіру. Зокрема, у посткомуністичних демократіях політика компромату (використання компромату) стала дуже поширеною і розглядалася як ефективна політична зброя, навіть якщо вона підривала довіру до демократичної політики. Не хетують цими засобами, як стало очевидно, і розвинені демократії по обидві сторони Атлантичного океану.

Тактика відволікання. Звинувачення в політичній корупції навмисно використовуються для того, щоб відвернути увагу від інших проблем чи скандалів, розглядаючись як ефективний засіб або зміщення новинного порядку денного, зміна фокуса, переключаючи увагу на політичних опонентів.

Хибні паралелі (радянською термінологією «зрівнялівка»). Дедалі поширеніша тактика полягає в тому, що одна політична партія, яка перебуває під тиском з питань корупції, звинувачує інші партії в

²⁷⁵ Захоплення (експлуатація) державної влади – домінування приватної, часто корпоративної, влади у виробленні політики (переклад з англ.). Anne Mette Kjaer (Professor at Department of Political Science at Aarhus University). Encyclopedia Britannica (accessed on January 1st, 2025). URL: <https://www.britannica.com/topic/state-capture>

²⁷⁶ David-Barrett, L. (2024). State Capture: How democracy can be systematically corrupted. Political Insight, 15(1), 16–19. URL: <https://sussex.figshare.com/ndownloader/files/44832442/1>

подібній або еквівалентній поведінці, щоб створити враження, що всі партії однаково запламовані.

Дискредитація інститутів. Звинувачення в політичній корупції іноді навмисно використовуються для того, щоб поставити під сумнів функціонування демократичних інститутів, таких як ЗМІ, судова система або виборчі системи. Ставлячи під сумнів цілісність цих інститутів, політики прагнуть створити відчуття розчарування, яке можна використати на свою користь.

Хабарництво. Можливо, найстаріша і найбільш знайома форма політичної корупції, пряомолінійне хабарництво все ще використовується як інструмент для отримання підтримки чи впливу для маніпулювання результатами виборів або для спотворення законодавства. Там, де така діяльність є найпоширенішою, може утворитися культура корупції, в якій політики та державні службовці регулярно дають та отримують хабарі для просування своєї кар'єри та/або політичних цілей.

Політична корупція є ворожою для належного функціонування механізмів підзвітності, які лежать в основі суспільного договору між демократичними державами та їхніми громадянами. До того ж можна стверджувати, що події у світовому порядку, особливо після краху радянського комунізму, призвели до збільшення можливостей поширення політичної корупції. Дедалі більше уваги приділяється необхідності кращого розуміння зв'язку між формальними структурами та їх неформальним функціонуванням на практиці, що дозволило мережам взаємопов'язаних еліт у політичному та діловому світі збагатитися.

Так само важливо визнати, що традиційне розуміння демократичної підзвітності і прозорості підривається розмиванням основних відмінностей між повноваженнями державного та інтересами приватного секторів за рахунок традиційного поділу влади, який загострився глобалізацією та фінансовою дерегуляцією. У зв'язку з цим спроможність держави управляти основними видами діяльності, які традиційно вважалися такими, що працюють на національному рівні, зокрема економікою та інформацією, була підірвана змішаним процесом фінансової дерегуляції та зростанням надзвичайно потужних компаній соціальних засобів масової інформації та нових стандартів медіа. Ця зміна глобального контексту функціонування людства зумовила появу нових можливостей і нових способів дії для політичної корупції, щоб знайти дедалі більше шляхів і форм вираження.

Клептократичне захоплення (експлуатація) державної влади (kleptocratic state capture). Клептократія

Це такий спосіб урядування, в якому корумповані можновладні особи правлять на основі масштабного і систематичного самозбагачення, а не заради суспільних інтересів, експропріюючи багатство і ресурси держави і громадян.

Концепція і термін походять від давньогрецьких термінів «klept» (крадіжка) і «kratos» (правити, як у демократії або автократії). Цей термін почав використовуватись на початку XIX століття, але протягом останніх двох десятиліть застосовувався з великою частотою. Клептократію визначає як термін Стратегія США з протидії корупції (від 20 грудня 2021 року)²⁷⁷ – це «система влади (government як система влади – авт.), контрольована чиновниками, які використовують політичну владу для привласнення багатства своєї нації, яке може включати захоплення державної влади (state capture)». Споріднений термін – клептократ – описує ключових осіб, які керують клептократією та отримують вигоду від неї²⁷⁸.

Цей термін перетинається з поняттями великої корупції та захоплення системи влади. Однак деякі з ключових характеристик клептократії лише частково охоплюються цими іншими поняттями:

- головними бенефіціарами (вигодонабувачами) накопиченого багатства є ті, хто перебуває на вершині державної влади, займаючи помітні ролі в уряді, або їх близькі родичі та сподвижники;
- головною метою управління є особисте збагачення й утримання влади з метою збереження і примноження багатства;
- процес накопичення багатства не обов'язково відбувається в межах закону;
- багатство часто приховується, наприклад через підставні компанії, або зберігається в юрисдикціях, що не розкривають звітності, та офшорних фінансових центрах, таких, що клептократ

²⁷⁷ United States Strategy on Countering Corruption. December 20th, 2021. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/12/United-States-Strategy-on-Countering-Corruption.pdf>

²⁷⁸ Heathershaw, J., Mayne, T. Explaining suspicious wealth: legal enablers, transnational kleptocracy, and the failure of the UK's Unexplained Wealth Orders. *J Int Relat Dev* 26, 301–323 (2023). URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwipsI7dIOaKAxV4JhAIHdGvImQQFnoECCoQAQ&url=https%3A%2F%2Fore.exeter.ac.uk%2Frest%2Fbitstreams%2F193346%2Fretrieve&usg=AOvVaw0WwgGjeL10BO5NP_84DXxP&opi=89978449

не зобов'язаний відповідати або пояснювати походження свого незрозумілого багатства;

- суми виторгу великі;
- існує безкарність тих, хто причетний до клептократії, яка часто асоціюється з репресивними формами правління, яким бракує прозорості та підзвітності, хоча вони також можуть асоціюватися з кумівським капіталізмом (crony²⁷⁹ capitalism and nepotistic capitalism, від лат. nepot – племінник, родич, кум).

Клептократичне захоплення (експлуатація) державної влади – це корупційна концептуальна категорія, яка характеризується, як тип систематичної корупції, коли вузькі групи інтересів беруть на себе контроль за владними інститутами та процесами, за допомогою яких формується державна політика, спрямовуючи державну політику від суспільних інтересів, натомість формуючи її так, щоб вона служила власним інтересам²⁸⁰.

Ця концепція була запроваджена наприкінці 1990-х років провідними вченими, експертами Світового банку, серед яких Хеллман, Джонс і Кауфманн, для опису моделей поведінки, що спостерігалися протягом першого десятиліття посткомуністичного переходу в деяких частинах колишнього Радянського Союзу та Східної Європи²⁸¹. Вони визначили її як неналежний (недоброчесний) вплив на формування законів і політики, відрізняючи її від адміністративної корупції, де неналежний вплив здійснюється застосовуючи прогалини при реалізації законів і політики в інтересах окремих об'єктів, але залишає недоторканими самі закони.

Захоплення державної влади (state capture²⁸²), тлумачення якого згадане у Британській Енциклопедії (Encyclopedia Britannica) на

²⁷⁹ Crony – приближена особа, друг, союзник (переклад з англ.). Encyclopedia Britannica (accessed on January 1st, 2025). URL: <https://www.britannica.com/dictionary/crony>

²⁸⁰ Dávid-Barrett, E. State capture and development: a conceptual framework. *Journal of International Relations Development* 26, 224–244 (2023). URL: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1057/s41268-023-00290-6.pdf>

²⁸¹ Hellman, Joel S.; Jones, Geraint; Kaufmann, Daniel. 2000. «Seize the State, Seize the Day»: State Capture, Corruption, and Influence in Transition. Policy Research Working Paper; No. 2444. World Bank, Washington, DC. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/537461468766474836/pdf/multi-page.pdf>

²⁸² State capture – захоплення державної влади також було пов'язане з посткомуністичним регіоном, де воно описувало політичний процес, де домінували могутні олігархи, які належали до старої номенклатурної еліти. Експерти, які вивчають це явище, визначили захоплення держави як ситуацію, в якій рішення ухвалюються для задоволення конкретних інтересів, можливо, навіть шляхом незаконних і непрозорих приватних платежів

основі визначення професорки політичних наук з Орхуського університету Анни Кьєр (Anne Mette Kjaer, Professor at Department of Political Science at Aarhus University), запозичене з іншої концепції, що використовується в літературі з публічної політики, – концепції регуляторного захоплення. Спільним для обох концепцій є ідея про те, що вузька група навмисно відвертає політику від суспільних інтересів, щоб служити власним інтересам. У регулятивному захопленні саме ця зацікавлена група інтересів підриває засади суспільно корисного регулювання і суспільно корисної регуляторної політики. У захопленні влади вузькі групи інтересів беруть на себе контроль за основними державними функціями, включаючи здатність формувати правила гри за допомогою конституційної та законодавчої реформи, телефонного (патронажного) права (кураторів), яке полегшує призначення до ключових органів і дає змогу впливати на розподіл державних активів і державних грошей, а також повноваження регулювати сфери, у яких діють інші контрольні органи, через найвищі політичні посади, і навіть такі сфери, як ЗМІ та громадянське суспільство. Захоплення держави є ширшим ніж регулятивне, як за обсягом того, що захоплюється, так і за характером групи захоплення, але випадок захоплення державної влади (у певному переносному чи гібридному розумінні усієї держави) цілком може включати випадки регулятивного, часто корупційними засобами, захоплення влади. Згідно з Метьє «...багато хто стверджував, що бізнес є дуже сильною системою влади – набагато сильнішою за інші соціальні групи чи інституції, – яка кидає виклик державній владі та загрожує їй домінувати. Термін “захоплення” описує, як державна бюрократія потрапляє під домінування сильними та впливовими групами інтересів»²⁸³.

У ранніх посткомуністичних випадках відбулося захоплення держави де-факто «крадіями в законі» чи клептократами під прикриттям законів, які під них були написані контрольованими корумпованими законодавцями. Це були бізнесмени, яких стали називати «олігархами»

державним службовцям, а не для задоволення національних інтересів, нагромаджених і втілених через демократичний процес. Захоплення державної влади (держави) має місце, коли основні правила гри формуються партикулярними інтересами, а не сукупними національними інтересами. Anne Mette Kjaer (Professor at Department of Political Science at Aarhus University). Encyclopedia Britannica (accessed on January 1st, 2025). URL: <https://www.britannica.com/topic/state-capture>

²⁸³ ARE WE WITNESSING SIGNS OF A STATE CAPTURE? Eswatini Observer Newspaper, 2023–11–05. URL: <http://new.observer.org.sz/details.php?id=21428>

або «магнатами». Вони купували вплив на формування політики за допомогою прямих *відкатів* (англ. *kickback*) або *обіцянок послуг* (англ. *promise of favor*), фінансових пожертвувань політичним партіям чи окремим особам, застосування насильства для придушення політичної опозиції, а також впливу на органи виборців через профспілки чи регіональний підкуп виборців. Подібну картину можна спостерігати і в Південній Африці, де захоплення держави у 2010-х роках призвело до того, що двоє бізнесменів, брати Гупти (Gupta), отримали масштабний та неналежний вплив на державні установи та державні підприємства у спосіб, що дозволив їм отримувати вигоду від державних контрактів та розкрадати державні кошти.

Однак вчені все частіше визнають, що захоплення держави є процесом змови, в якому політичні лідери часто є активними учасниками, як це було у випадку з президентом Джейкобом Зумою (Zuma) в Південній Африці²⁸⁴. Багато випадків захоплення влади у 2010-х та 2020-х роках, схоже, були спричинені більше політичними елітами ніж бізнес-групами, коли конкретний лідер зловживав повноваженнями змінювати конституцію чи контролювати законодавчу владу таким чином, що зміцнює їхні позиції та ускладнює усунення їх з посади. Ця особиста і політично керована форма захоплення влади часто описується як клептократія і часто асоціюється зі зростанням авторитаризму.

Сучасні форми захоплення держави полегшуються і загострюються внаслідок глобалізації світової економіки, що дозволяє ненажерливим елітам легко приховувати або витратити свої корупційні прибутки в офшорах чи за межами своєї країни — часто за сприяння професійних посередників та іноземних агентів. Ці механізми використовуються для гібридного, опосередкованого захоплення влади і контролю над країною ззовні руками корумпованих внутрішніх еліт. Справді, багато міжнародних професійних фінансових послуг і інвестиційних фірм також були причетні до сприяння процесу захоплення шляхом надання консультаційних послуг, які надають видимість легітимності захопленню певних державних установ або відмиванню репутації корумпованих суб'єктів. Центральний аспект концепції захоплення державної влади клептократичними елітами пов'язаний з процесом — це

²⁸⁴ Deretha Bester, Bojan Dobovšek. State capture: Case of South Africa. NBP. NBP. Nauka, bezbednosti, policija. Journal of Criminalistics and Law, 2021, Vol. 26, Issue 1, pp. 73–87. URL: <https://aseestant.ceon.rs/index.php/nabepo/article/view/32346/18092>

політичний процес, в якому формуються закони і політика, їх суспільна мета спотворюється, тому що вузькі групи інтересів отримують занадто великий контроль за ним. У демократичних суспільствах це відходить від норми плюралізму, згідно з якою очікується, що багато груп інтересів конкуруватимуть за вплив з тими, хто найкраще здатний створити широкі коаліції, отримавши право формувати закони і служити інтересам суспільства у найкращий спосіб, що викликає симпатію виборців – носіїв влади, тобто народу. Нещодавні випадки захоплення держави показали, що групи викрадачів не лише впливали на формування політики, а й впливали на два інші стовпи: контроль – в основному через призначення вірних союзників, виконання політичних заходів, включаючи розподіл державних контрактів і грантів; а також виведення з ладу інститутів підзвітності, таких як: судова влада, вищий аудиторський орган та засоби масової інформації, – тим самим підриваючи потенційний контроль за владою клептократичних груп²⁸⁵.

Ці додаткові способи захоплення влади стають можливими та ймовірними, коли політичні еліти керують процесом, оскільки політичні еліти мають різні типи формальної влади над бюрократією та інститутами підзвітності через здатність змінювати персонал, скорочувати свої бюджети або не видавати ліцензії на певні прибуткові види діяльності. Захоплення ЗМІ (медіа) не лише підриває потенційні обмеження влади, але й може означати, що медіа кооперуються з клептократами, підлаштовуються для публікації пропаганди, яка підтримує режим або поширює дезінформацію про опонентів. Захоплення ЗМІ є предметом значної наукової діяльності. Загалом контроль за цими додатковими стовпами управління (четверта влада) сприяє безконтрольному розкраданню державних коштів й активів і допомагає гарантувати, що клептократичні еліти залишаться при владі, підриваючи авторитет будь-яких потенційних претендентів.

Захоплення держави має далекосяжні та системні наслідки. Оскільки захоплення державної влади змінює закони та інститути, воно формує правила гри, за якими має діяти ціле суспільство, з набагато ширшим і тривалішим впливом, ніж форми корупції, які просто задовольняються одноразовими чи навіть з певною систематичністю

²⁸⁵ Dávid-Barrett, E., Fazekas, M. Grand corruption and government change: an analysis of partisan favoritism in public procurement. *European Journal n Criminal Policy Research* 26, 411–430 (2020). URL: https://www.researchgate.net/publication/333809589_Grand_corruption_and_government_change_an_analysis_of_partisan_favoritism_in_public_procurement

чи регулярністю обмудками. У політичному плані захоплення часто дозволяє політичним елітам залишатися при владі без перешкод протягом багатьох років, оскільки будь-яка опозиція легко придушується, істинне верховенство права відсутнє за такої системи влади. З економічної точки зору це може призвести до викривлень у структурі економіки, внаслідок чого одні галузі опиняться в привілейованому становищі за рахунок інших, або потужності будуть позбавлені стратегічних економічних ресурсів, створені будуть перекося у вартості комунальних послуг, що перешкоджає майбутньому економічному розвитку.

Захоплення державної влади стає замкнутим колом²⁸⁶ (state capture vicious circle): ті групи, які отримують економічну владу шляхом захоплення державної влади, мають більше можливостей впливати на політичних лідерів у майбутньому, продовжуючи формувати закони на свою користь і зміцнюючи своє домінування. Вплив на суспільство також може бути значним, оскільки, якщо одна вузька група проводить політику у власних інтересах тривалий період, інші соціальні групи, швидше за все, опиняться в невідгідному становищі.

Корупційний капітал

Корупційний капітал – це кошти, які є корупційними доходами і часто інвестуються або зберігаються у великих фінансових центрах та юрисдикціях, де не звітують про походження капіталу²⁸⁷.

Цей термін був запропонований Transparency International (TI) у 2015 році та був розроблений для того, щоб провести розмежування між коштами та активами, які є доходами від корупції (або належать корумпованим особам) та іншими формами відмивання грошей та незаконними фінансовими потоками. Учасники кампанії стверджували, що, забезпечуючи місце призначення для коштів, глобальні фінансові центри діють як пособники корупції, а відокремлення аспекту корупційного капіталу від інших незаконних фінансових потоків дозволить їм пролити світло на діяльність, пов'язану з великою корупцією та клептократією.

²⁸⁶ Tena Prelec. The vicious circle of corrosive capital, authoritarian tendencies and state capture in the Western Balkans. *Journal of Regional Security*, 2020, vol. 15, iss. 2, pp. 167–198. URL: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/2217-995X/2020/2217-995X2002167P.pdf>

²⁸⁷ Corruption on Your Doorstep: How Corrupt Capital is Used to Buy Property in the UK. Transparency International. Research Paper. February, 2015. URL: <https://www.transparency.org.uk/sites/default/files/pdf/publications/2016CorruptionOnYourDoorstepWeb.pdf>

Відомо, що корупційні доходи важко виміряти, а статистика часто складається з незаконних потоків і грошей, «відмитих» з різних джерел, включаючи діяльність організованої злочинності, таку як наркотики і торгівля людьми, а також доходи від корупції. Часто згадувана цифра щорічних незаконних фінансових потоків становить 1,26 трлн доларів США, хоча достеменно оцінити – завдання проблематичне. Є припущення, що щорічна цифра приблизно 660 млрд доларів США є вірогіднішою²⁸⁸. Через такі витоки, як «Панамські документи» та інші розслідування, великі транзакції, пов'язані з корупцією, іноді потрапляють у поле зору громадськості. Серед них обладнання Бені Штайнмеца із копальнями у Гвінеї на 2,5 млрд доларів США, особняк Теодорін Обіанг у Малибу за 30 млн доларів США. Але глобальний обсяг корумпованого капіталу залишається незрозумілим²⁸⁹. Причому найбільше коштів від корупційного капіталу, як не дивно, проходить через юрисдикції США та Великобританії, переважно із застосуванням анонімних підставних компаній (unanimous shell company). Як Велика Британія, так і США є членами Групи з розробки фінансових заходів з відмивання грошей (FATF), і їхній прогрес можна відстежувати за допомогою звітів про взаємну оцінку (ЗВО) (MER – Mutual Evaluation Report) щодо дотримання ними Рекомендацій FATF²⁹⁰. Обидві юрисдикції мають на меті дотримуватися останніх вказівок щодо Рекомендацій і обидві погодилися дотримуватися переглянутої Рекомендації FATF 24 під час другого Саміту за демократію²⁹¹. Як обговорювалося в частинах 4 і 5, Рекомендація 24 стосується бенефіціарної власності та прозорості. І Велика Британія, і США взяли на себе зобов'язання щодо ефективного доступу до інформації про бенефіціарних власників. Політика Великої Британії щодо протидії «відмиванню» грошей була визнана міжнародними організаціями, такими як FATF, як загалом відповідна після четвертого

²⁸⁸ Morris, Stephen D.. «References» In *The Corruption Dilemma: Controlling the Power of the Powerful*, 159–178. Boulder, USA: Lynne Rienner Publishers, 2022.

²⁸⁹ K. Watkins, 'Forget the Camerons, the African Giveaway is the real Panama Papers Story' *The Guardian* (26 April 2016). URL: <https://www.theguardian.com/news/2016/apr/26/forget-the-camerons-the-african-giveaway-is-the-real-panama-papers-story>

²⁹⁰ Financial Action Task Force, 'Members' (2023). URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/countries/fatf.html>

²⁹¹ U. S. Department of State, 'Summit for Democracy Commitment on Beneficial Ownership and Misuse of Legal Persons' (2023). URL: <https://www.state.gov/summit-for-democracy-commitment-on-beneficial-ownership-and-misuse-of-legal-persons/>

ЗВО, однак Лондон був відомий як глобальний центр «відмивання» грошей²⁹². Четвертий ЗВО від FATF високо оцінив дотримання Великою Британією своїх Рекомендацій та зазначив, що Велика Британія не має Рекомендацій, за якими її визнано невідповідною (NC – Non-compliant). Водночас США повністю дотримуються 9 Рекомендацій, а ще 22 виконують переважно. США залишаються частково відповідними п'яти із сорока Рекомендацій та не відповідають чотирьом з них. Ці чотири Рекомендації стосуються належної перевірки призначеного нефінансового бізнесу та професій (DNFBP – Designated Non-Financial Business and Professions), а також прозорості та бенефіціарної власності юридичних осіб. Незважаючи на цей прогрес і прийняття міжнародних договорів проти корупції та організованої злочинності, міжнародне право не містить чіткої договірної норми, яка забороняє державам сприяти «відмиванню» грошей. Крім того, існують величезні правові та практичні перешкоди для притягнення до міжнародно-правової відповідальності держав, які дійсно вирішили отримати вигоду від «відмивання» грошей²⁹³. Через ЗВО очевидно, що позиція США щодо корпоративної прозорості відстає порівняно з позицією Великої Британії. Однак цифри, опубліковані Credas, показують, що, хоча США мають набагато вищу оцінку вартості «відмивання грошей», вони мають нижчий відсоток щодо валового внутрішнього продукту (ВВП) – лише 1,4 % порівняно з відсотком у Великій Британії, який становить 4,3 %²⁹⁴. Ці статистичні дані свідчать, що дотримання Рекомендацій FATF не означає обсягів «відмивання» грошей у юрисдикції та не забезпечує нижчого відсотка вартості з урахуванням ВВП кожної юрисдикції. Велика Британія була «лідером» у дотриманні рекомендацій FATF та наявності публічного центрального

²⁹² A. Nice 'The ISC Russia Report Highlighted Problems that Cannot be Solved by the Intelligence Services Alone' (2020). URL: <https://www.instituteforgovernment.org.uk/blog/isc-russia-report>; N. Shaxson, 'The City of London is Hiding the World's Stolen Money' The New York Times (11 October 2021). URL: <https://www.nytimes.com/2021/10/11/opinion/pandora-papers-britain-london.html>

²⁹³ Moiseienko Anton. "Does international law prohibit the facilitation of money laundering?" Leiden Journal of International Law 36 (2022): 109–132. URL: <https://researchportalplus.anu.edu.au/en/publications/does-international-law-prohibit-the-facilitation-of-money-launder>

²⁹⁴ Credas, 'OECD Money-Laundering Leader Board' (2022). URL: <https://credas.com/news/oecd-money-laundering-leader-board/>

реєстру бенефіціарної власності, однак все ще має вищий відсоток вартості «відмивання» грошей порівняно з США²⁹⁵.

Увага до потоків корумпованого капіталу та екстериторіальної юрисдикції була прикута з перших років започаткування глобального антикорупційного руху, коли антикорупційні підходи частіше були зосереджені на національних діях і на діях корупції або «предикатних злочинах», а не на фінансових потоках, що виникли в результаті. Конвенція ОЕСР про боротьбу з хабарництвом більш рішуче розіграла дискурс у бік того, що корупція є транснаціональним явищем, оскільки Конвенція була в основному розроблена для боротьби з хабарництвом з боку транснаціональних компаній, що працюють за кордоном.

Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції (UNCAC) просунула це питання ще далі, включивши статтю про «відмивання» грошей (стаття 14) та розділ про повернення активів (розділ V). Це означало – хоча й не передбачало прямого згадування – що доходи від корупції регулярно переміщувалися з однієї країни до іншої в досить великих кількостях, щоб заслуговувати на статтю міжнародної конвенції.

Тим часом законодавство про боротьбу з «відмиванням» грошей (AML – anti-money laundering) набрало обертів, спираючись на попередні зусилля зі створення вже згадуваної Групи з розробки фінансових заходів боротьби з «відмиванням» грошей, пов'язаним з організованою злочинністю. Терористичні атаки 11 вересня і подальша війна з тероризмом дали поштовх глобальним зусиллям з боротьби з «відмиванням» грошей, коли очолювана США коаліція країн вирішила забезпечити, щоб глобальна фінансова система не використовувалась як засіб фінансування тероризму. Лібералізація та цифровізація глобальної банківської системи сприяли вільному потоку капіталу по всьому світу, при цьому транзакції та володіння активами часто приховувалися з використанням протоколів секретності за допомогою підставних компаній та офшорних фінансових центрів.

Однак масштаби охоплення FATF виявилися недостатніми для вирішення проблеми корумпованого капіталу, оскільки вони ґрунту-

²⁹⁵ Marina Aristodemou, Are beneficial ownership laws important? Exploring the impact of Panama, FinCEN, and Pandora Papers on beneficial ownership laws in the UK and the US, *Journal of Economic Criminology*, Volume 5, 2024, ISSN 2949-7914, <https://doi.org/10.1016/j.jeconc.2024.100082>. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2949791424000344/pdf?md5=8f7dec209f6b11c73916acd943f1627&pid=1-s2.0-S2949791424000344-main.pdf>

ються на кількох припущеннях: що доходи від корупції походять від злочинної діяльності; що будуть досить компетентні правоохоронні органи як у країнах походження, так і в країнах призначення; що система протидії цій злочинності в приватному секторі – включно з банками, юридичними та аудиторськими фірмами, а також компаніями з продажу нерухомості – сама по собі теж контролюватиме систему, незважаючи на значний конфлікт інтересів при спілкуванні з багатим або впливовим клієнтом.

Корумпований капітал, навпаки, часто не є доходами від предикатного злочину, навіть якщо він може бути доходом від корупції. Це пов'язано з тим, що в ситуаціях клептократії або захоплення державної влади набуття статків і багатства може здійснюватися способами, які оголошуються формально законними завдяки клептократичному захопленню і підпорядкуванню собі законодавчого процесу, або тим, що закони не будуть виконуватися підконтрольними правоохоронним органами або ручною судовою системою. Це покладає відповідальність за вжиття заходів на країни-одержувачі корумпованого капіталу. Однак боротьба з корумпованим капіталом виявилася складним завданням навіть для найрозвиненіших юрисдикцій та спеціальних регуляторів.

Одним із механізмів, доступних урядам, є обмеження свободи пересування громадян через відмову у видачі візи. Нещодавнє законодавство в США, Великій Британії та інших країнах, часто відоме як «Закони Магнітського», призвело до того, що десятки людей потрапили під особисті санкції за звинуваченням у корупції або порушенні прав людини. Поряд з підходом застосування «Законів Магнітського» в арсеналі правоохоронних органів наявне законодавство, яке описується як *конфіскація активів без засудження (NCBAF – non-conviction based asset forfeiture)*²⁹⁶. Цей закон спрямований на вирішення проблеми безкарного використання доходів від корупції (активів) за кордоном тими, хто має дуже мало перспектив бути притягнутим до відповідальності за злочини вдома (непідсудність чи законна недоторканість). У статті 20 Конвенції ООН проти корупції також є положення про боротьбу з незаконним збагаченням, яке описується як «значне збільшення ак-

²⁹⁶ International Narcotics Control Strategy Report. Volume II, Money Laundering, March 2022. United States Department of State Bureau of International Narcotics and Law Enforcement Affairs. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2022/03/22-00768-INCSR-2022-Vol-2.pdf>

тивів державного службовця, яке він або вона не може обґрунтовано пояснити у зв'язку зі своїм законним доходом».

Хоча підхід до необґрунтованого багатства або незаконного збагачення може здатися хорошою стратегією для боротьби з традиційними клептократами та їхніми поплічниками і клієнтами, включаючи олігархів, застосування такого законодавства на практиці виявилось складним завданням. Якщо припустити, що система запрацює, а корумпований капітал може бути виявлений і конфіскований, ще одне питання полягає в тому, що має статися з грошима.

Розділ V Конвенції ООН проти корупції присвячений поверненню активів і встановлює важливий принцип, згідно з яким активи, викрадені з країни, повинні бути повернуті цій країні, незалежно від того, в якій точці світу вони опиняються. Звичайно, така практика ризикує відправити гроші назад режиму, який їх вкрав, тому вони можуть пройти через пральню для грошей ще одним колом. Ініціатива Світового банку / Організації Об'єднаних Націй з повернення вкрадених активів (The World Bank / United Nations Stolen Asset Recovery Initiative – StAR) діє як кліринговий центр для отримання інформації та передового досвіду щодо підходів до судового розгляду, які були вжиті на сьогодні²⁹⁷. Але пошук способів, як повернути доходи від корупції без підтримки корумпованих режимів, залишається наступним викликом у цій сфері.

²⁹⁷ Stolen Asset Recovery Initiative (2007), World Bank, United Nations Office on Drugs and Crime. URL: <https://star.worldbank.org/our-work>

З М І С Т

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТРАНСФОРМАЦІЯ КОРУПЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПРОСТОРІ Й ЧАСІ.....	6
1.1. Історичні аспекти виникнення злочинності.....	6
1.2. Еволюція явища корупційних правовідносин в історичному ракурсі	19
РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОРУПЦІЙНУ ПОВЕДІНКУ	34
2.1. Адміністративно-правова відповідальність за корупційні діяння	34
2.2. Цивільно-правова відповідальність за корупційні діяння	41
2.3. Дисциплінарна відповідальність за корупційні діяння	48
РОЗДІЛ III. КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОРУПЦІЙНІ ДІЯННЯ	63
3.1. Особливості кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення (проступки та злочини)	63
3.2. Склад корупційного кримінального правопорушення....	71
3.3. Кримінально-правові наслідки вчинення корупційного кримінального правопорушення	95
РОЗДІЛ IV. ДОБРОЧЕСНІСТЬ: ПОНЯТТЯ ТА СКЛАДНИКИ	102
4.1. Поняття доброчесності в національному законодавстві.....	102
4.2. Вимоги до доброчесності: питання державної служби Судова практика щодо питань забезпечення доброчесності.....	110
РОЗДІЛ V. ВИМОГИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ	118
5.1. Конфлікт інтересів у діяльності публічних службовців.....	118
5.2. Обмеження щодо форм та видів діяльності публічних службовців. Суміщення та сумісництво	125
5.3. Вимоги щодо фінансового контролю за майновим станом. Декларування.....	131

РОЗДІЛ VI. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ	
ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ.....	140
6.1. Міжнародні стандарти та норми у сфері протидії корупції.....	140
6.2. Міжнародні організації як рушійна сила у протидії корупції.....	160
6.3. Міжнародне співробітництво у протидії корупції.....	168
РОЗДІЛ VII. ХАРАКТЕРИСТИКА КОРУПЦІЇ	
В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.....	173
7.1. Проблеми визначення корупції в зарубіжній науковій та експертній думці.....	173
7.2. Теоретичне і практичне тлумачення корупції і корупційної злочинності в зарубіжних країнах.....	182
7.3. Окремі види корупції в зарубіжних науково-практичних концепціях	199
РОЗДІЛ VIII. КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОГО	
ЗАКОНОДАВСТВА І ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ	
У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ	220
8.1. Досвід країн ЄС у протистоянні корупції	220
8.2. Досвід Великобританії та США в ефективному запобіганні корупції.....	234
8.3. Досвід країн Азії і Африки у протидії сучасним корупційним ризикам	245
ВИСНОВКИ	261

Т.В. КОРНЯКОВА, Н.С. ЮЗІКОВА,
О.Л. СОКОЛЕНКО, Н.О. МАКСІМЕНЦЕВА,
М.Г. МАКСІМЕНЦЕВ, О.О. ДРИГОЛЬ

ДЕРЖАВА, & СУСПІЛЬСТВО & CORRUPTION



МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Т.В. Корнякова, Н.С. Юзікова, О.Л. Соколенко,
Н.О. Максименцева, М.Г. Максименцев, О.О. Дриголь

ДЕРЖАВА, СУСПІЛЬСТВО & CORRUPTION

МОНОГРАФІЯ

У корупції безліч масок.
Френк Герберт

Дніпро | ЛПРА | 2025

Наукове видання

**Т.В. Корнякова, Н.С. Юзікова, О.Л. Соколенко,
Н.О. Максименцева, М.Г. Максименцев, О.О. Дриголь**

ДЕРЖАВА, СУСПІЛЬСТВО & CORRUPTION

Монографія

За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора,
заслуженого юриста України **Т. В. Корнякової**

УДК 343.352 (043)

Д 36

Рекомендовано до друку вченою радою Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 8 від 20 березня 2025 року)

Рецензенти:

В. В. Топчий, Державний податковий університет, директор Навчально-наукового інституту права, доктор юридичних наук, професор.

О. П. Рябчинська, Класичний приватний університет, завідувачка кафедри кримінального права, докторка юридичних наук, професорка.

АВТОРИ:

Т. В. Корнякова – доктор юридичних наук, професор – Розділ I

О. Л. Соколенко – доктор юридичних наук, професор – Розділ II, Розділ VIII (Розділ II і VIII у співавторстві з д-р філос. у галузі права О. О. Дриголь)

Н. С. Юзікова – доктор юридичних наук, професор – Розділ III, Розділ VI

Н. О. Максименцева – доктор юридичних наук – Розділ IV, Розділ V

М. Г. Максименцев – доктор юридичних наук – Розділ VII

О. О. Дриголь – доктор філософії у галузі права – Розділ II, Розділ VIII (Розділ II і VIII у співавторстві з д-р юрид. наук, проф. О. Л. Соколенко)

Д 36 Держава, суспільство & CORRUPTION: монографія / Т. В. Корнякова, Н. С. Юзікова, О. Л. Соколенко, Н. О. Максименцева, М. Г. Максименцев, О. О. Дриголь / за заг. ред. д-ра юр. наук, проф. Т. В. Корнякової. – Дніпро: ЛІРА, 2025. – 268 с.

ISBN 978-617-8519-15-5

Монографія присвячена комплексному аналізу феномену корупції, її еволюції, проявів та наслідків у різних історичних та соціальних контекстах. У ній досліджуються трансформації корупційної поведінки, міжнародно-правові стандарти боротьби з корупцією, а також проблеми кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності за корупційні діяння. Основна увага приділяється визначенню поняття доброчесності та механізмам її забезпечення в діяльності публічних службовців. Також розглянуто досвід зарубіжних країн у формуванні антикорупційних стратегій та забезпеченні їх ефективності. Монографія стане корисною для науковців, юристів, державних службовців та всіх, хто займається дослідженням і практикою у сфері протидії корупції, пропонуючи ґрунтовний аналіз та практичні рекомендації для вдосконалення управління та правозастосування.

УДК 343.352 (043)

ISBN 978-617-8519-15-5

© Автори, 2025

© ЛІРА, 2025



Підписано до друку 19.12.2024.
Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Друк цифровий. Ум. друк. арк. 16.75
Наклад 30 пр. Зам. № 234.

ЛІРА
ВИДАВНИЦТВО
ДРУКАРНЯ
— ДНІПРО —

Видавництво та друкарня ПП «Ліра ЛТД».
вул. Наукова, 5, м. Дніпро, 49107.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів та
розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 6042 від 26.02.2018.



Корнякова Тетяна Всеволодівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, Державний радник юстиції 2 класу. Заслужений юрист України, секретар постійної комісії з питань науки, освіти, соціальної політики та праці Дніпропетровської обласної ради.



Юзікова Наталія Семенівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, член Кримінологічної асоціації України, член ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права України».



Соколенко Ольга Леонідівна – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, професор кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. Автор понад 150 наукових та науково-методичних праць



Максіменцева Надія Олександрівна – доктор юридичних наук, доцент кафедри теорії держави і права, конституційного права, публічного адміністрування Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, доцент кафедри парламентаризму Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, старший радник юстиції.



Максіменцев Максим Геннадійович – доктор юридичних наук, кандидат економічних наук, випускник американської магістратури управління бізнесом (MBA), магістр публічного управління, професор кафедри кримінального права та процесу Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету.



Дриголь Олександра Олександрівна – доктор філософії у галузі права, магістр з публічного управління та адміністрування, доцент кафедри адміністративного і кримінального права, заступниця декана з навчальної роботи юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.